

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
ОСНОВ ПАТРІОТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЗАСОБАМИ ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОГО МУЗЕЮ

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 631 групи

Уреке Вікторія Сергіївна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент **Цуркан Т.Г.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 4/1 від 16 листопада 2021 р*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПАТРІОТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОГО МУЗЕЮ	
1.1 Зміст поняття «патріотична культура», структура і її складові	7
1.2 Історичні знання як базова складова основ патріотичної культури молодшого школяра	20
1.3 Психолого-педагогічні особливості молодшого шкільного віку та їх врахування при формуванні основ патріотичної культури в умовах історико-літературного музею	30
<i>Висновки до розділу 1</i>	40
РОЗДІЛ 2 РЕАЛІЗАЦІЯ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПАТРІОТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОГО МУЗЕЮ	
2.1 Модель формування основ патріотичної культури у молодших школярів засобами історико-літературного музею	43
2.2. Методичний інструментарій формування основ патріотичної культури молодших школярів засобами історико-літературного музею	55
2.3. Критерії та методика оцінювання досягнення показників сформованості основ патріотичної культури у молодших школярів	63
2.4 Організація і результати педагогічного експерименту	72
<i>Висновки до розділу 2</i>	82
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88
ДОДАТКИ	96

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства особлива увага держави приділяється важливості забезпечення громадянської ідентичності та розвитку патріотичної свідомості українців. У зв'язку з цим сьогодні особливої актуальності набуває питання формування основ патріотичної культури у підростаючого покоління. Цей факт підтверджують як вже реалізовані, так і прийняті до реалізації державні програми, спрямовані на виховання патріотизму. Серед них: Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді, Держаний стандарт початкової загальної освіти, в яких визначені мета і основні завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина-патріота.

В даному контексті слід зазначити, що в патріотичному вихованні молодого покоління і у формуванні у нього основ патріотичної культури в тій чи іншій мірі беруть участь різні агенти соціалізації: сім'я, школа, заклади додаткової освіти, установи культури. Однак цей процес відбувається багато в чому стихійно, суперечливо, без відповідного методичного забезпечення. Крім того, патріотизм окремо не утворює особливої форми суспільної свідомості. Для того щоб патріотичне почуття стало основою соціальної інтеграції підростаючого покоління, необхідно сформувати саме основи патріотичної культури, де культура розглядається як вищий рівень розвитку конкретних якостей і почуттів особистості. В нашому випадку, патріотичних якостей особистості, отриманих на основі стійких історичних і літературно-художніх знань, патріотичного змісту в контексті рефлексії і емоційного забарвлення освітнього процесу.

Значний педагогічний потенціал, на наш погляд, для формування основ патріотичної культури має історико-літературний музей, як засіб створення

ефекту емоційного зараження цільової аудиторії, який сприяє розвитку історико-патріотичної свідомості, вихованню патріотизму.

Формування основ патріотичної культури, як однієї зі складових основ культури особистості, в умовах історико-літературного музею доцільно починати з молодшого шкільного віку, як найбільш сенситивного етапу в розвитку дитини. Історико-літературний музей за допомогою своїх експозицій і інноваційних технологій може легко залучити дитину в світ історії та літератури, створюючи певний емоційний фон, і як наслідок, викликати високе почуття причетності до значних історичних подій минулих часів.

Стан розробленості проблеми дослідження. Проблему формування в учнів патріотичних почуттів, національної самосвідомості розглядали такі українські дослідники: І.Бех, Т.Бондаренко, В.Борисов, О.Вишневський, Т.Гавлітіна, В.Кузь, Н.Кузьменко, Р.Петронговський, Ю.Руденко, М.Сметанський, М.Стельмахович, О.Сухомлинська, Б.Ступарик, О.Стюпіна, К.Чорна та ін.

Серед українських дослідників провідне місце займають ґрунтовні напрацювання музеєзнавців Ю. Омельченка, О. Караманова, Л. Гайди, вчених А. Григор'єва, О. Ярошенко, Г. Марюхно, Т. Белофастова, Ю. Ключко, О. Міхно, Н. Отрох, що торкаються принципів, методів та засобів музейної педагогіки, її освітньо-виховних та комунікаційних можливостей, особливостей діяльності музеїв у навчальних закладах.

У той же час можна констатувати відсутність сучасних науково-методичних досліджень, які б показували можливості використання в педагогічній практиці потенціалу історико-літературного музею для формування основ патріотичної культури у молодших школярів.

Таким чином, актуальність проблеми дослідження обумовлена існуючими в педагогічній практиці протиріччями: між об'єктивною потребою суспільства і держави в патріотичному вихованні підрастаючого покоління, в тому числі, і в розвитку у них основ патріотичної культури, і недостатністю

науково-методичного забезпечення даного процесу для початкової школи, що базується на використанні можливостей системного застосування засобів і умов історико-літературного музею як найсильнішого засобу створення емоційного фону для формування основ патріотичної культури у молодшого школяра та ефекту емоційного зараження цільової аудиторії.

Актуальність проблеми дослідження, недостатня її наукова і практична розробленість зумовили вибір теми магістерського дослідження: «Педагогічні умови формування основ патріотичної культури дітей молодшого шкільного віку засобами історико-літературного музею».

Мета нашого дослідження: теоретично обґрунтувати та розробити модель формування основ патріотичної культури молодших школярів засобами історико-літературного музею.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати існуючі підходи до визначення поняття «патріотична культура» з метою виявлення її структури і змістовної характеристики.
2. Визначити специфіку формування основ патріотичної культури у дітей молодшого шкільного віку засобами історико-літературного музею.
3. Розробити модель формування основ патріотичної культури у молодших школярів засобами історико-літературного музею.
4. Здійснити дослідно-експериментальне дослідження по апробації побудованої теоретичної моделі формування основ патріотичної культури у молодших школярів засобами історико-літературного музею.

Об'єкт дослідження - виховання патріотичної культури молодших школярів.

Предмет дослідження – формування основ патріотичної культури у молодших школярів засобами історико-літературного музею.

Для того щоб вирішити поставлені завдання, були використані наступні **методи**: - *теоретичні*: аналіз педагогічної, психолого-педагогічної, філософської, історичної літератури з проблеми дослідження. - *емпіричні*: проведення педагогічного експерименту (констатуючий, пошуковий і

формуєчий); тестування (дітей), анкетування (педагогів, батьків); педагогічне спостереження; - *статистичні*: математичний (кількісний) аналіз отриманих в ході експерименту даних; - *інтерпретаційні*: якісна обробка результатів експерименту.

Теоретична значимість результатів дослідження: виявлено потенціал історико-літературного музею, як навчально-виховного середовища для формування з опорою на духовно-моральні цінності та історико-літературні знання рідного краю основ патріотичної культури у дітей молодшого шкільного віку; визначено педагогічні умови, що дозволяють забезпечити результативність формування основ патріотичної культури у дітей молодшого шкільного віку засобами історико-літературного музею.

Практична значимість дослідження визначається: впровадженням в освітню практику розробленої теоретичної моделі формування основ патріотичної культури у дітей молодшого школяра, шляхом формування системи знань про історію батьківщини і рідного краю; впровадженням в освітній процес історико-літературного музею Програми формування основ патріотичної культури у дітей молодшого шкільного віку, як інтерпретації розробленої теоретичної моделі, що враховує конкретні особливості історико-літературного музею школи.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПАТРІОТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОГО МУЗЕЮ

1.1. Зміст поняття «патріотична культура», структура і її складові

Весь хід подій в ХХ столітті показав, що розрив історичних зв'язків між поколіннями веде до втрати орієнтирів патріотичного виховання. У зв'язку з цим особливого значення набуває завдання відродження патріотичних установок, традиційних цінностей культури України. При цьому наголошується розбіжність в оцінках сучасного стану – частина дослідників концентрується на відсутності потреби в культурних і духовних цінностях, вказуючи на падіння інтересу до історії, втраті національних традицій у молодих людей, інші ж знаходять аргументи, що обґрунтовують нормативність моральних орієнтацій сучасної молоді. У той же час «в наявності змін в ціннісній сфері сумнівів у дослідників немає».

На актуальність досліджуваної проблематики вказує і наявність широкої нормативної бази, спрямованої на виховання патріотизму: Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання»; Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.07.2019 № 1038 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 №641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах»; Лист Міністерства освіти і науки України від 16.08.2019 № 1/9-523 «Про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019/2020 навчальному році»; Розпорядження КМУ від 07.12.2016 №954-р "Про затвердження плану заходів щодо популяризації державних символів України, виховання поваги до них у суспільстві"; Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді; Методичні

рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах тощо.

Як стверджують автори Національної доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2016), національно-патріотичне виховання має відігравати випереджальну роль у демократичному процесі, стати засобом відродження національної культури, припинення соціальної деградації, стимулом пробудження таких моральних якостей, як совість, людяність, почуття власної гідності, інструментом самоорганізації, особистісної відповідальності; гарантом громадянського миру.

Україна як молода держава, з однієї сторони, відчуває проблему в області патріотичного виховання, з іншого – бачить патріотизм як стабілізуючий елемент національної самоідентифікації, як інтегруючу основу, посилюючу державну стійкість. За твердженням І. Ільїна, «патріотизм, як стан духовної творчості, може виникнути тільки в порядку автономії. Іншими словами, набуття батьківщини має бути пережито кожною людиною самотійно і самотньо. Ніхто не може наказати іншому людині любов до батьківщини - ні вихователі, ні друзі, ні громадська думка, ні державна влада» (Ільїн, 2006, с. 197).

У термінологічних словниках патріотизм потлумачено як одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів (Гончаренко, 1997).

Нам імponує думка І. Беха, що «патріотизм – це особливе, тобто безумовне і високо смислове почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самої себе. Безумовність означає, що почуття патріотизму не може ґрунтуватися на зовнішньому підкресленні у формі певних заохочень чи осуджень. Воно повинно саме в собі мати спонукальну потенцію до відповідного діяння, бути самозначущим, а високосмисловий аспект означає, що почуття патріотизму

пов'язується не з нижчими, буттєвими потребами і прагненнями часто меркантильної спрямованості, а з вершинними життєвизначальними орієнтирами особистості» (Бех, 2015, с. 521–522).

Дослідник С. Натансон, зокрема, теж визначає патріотизм як любов до своєї країни, але підкреслює, що це особлива любов, яка поєднується з відчуттям особистої ідентичності з країною, а ще з особливою тривогою за її благополуччя, з готовністю пожертвувати собою заради її країни (Nathanson, 1993).

Патріотизм державного рівня повинен бути притаманним і представникам національних меншин, бо патріотом України може і повинен бути кожен її громадянин незалежно від національності (Пірен, 2013). З цього приводу українська науково-педагогічна думка дотримується ідеї Г. Ващенка (одного із творців української освітньо-виховної системи), який писав: «...треба пам'ятати, що на теренах України живуть і інші народи. З ними нам доведеться співпрацювати, а це можливо лише за умови справедливого ставлення до них, за якої захищаються права українського народу, але разом із тим не порушуються законні права інших народів» (Ващенко, 1994).

Вагомий внесок у вирішенні питання патріотизму на сучасному етапі зробили Г. Берченко, І. Бех, І. Дзюба, В. Карлова, В. Кафарський, П. Кононенко, В. Кремень, М. Пірен.

Проблему патріотичного виховання досліджували видатні класики вітчизняної педагогіки, а саме: І. Огієнко, М. Стельмахович, Г. Ващенко, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші, а також сучасні вчені, зокрема: А. Богуш, О. Вишневський, П. Кононенко, В. Кононенко, В. Кузь, Т. Поніманська, Ю. Руденко та інші.

У Великому тлумачному словнику зазначено, що національно-патріотичне виховання виражає як національні, так і патріотичні стремління (Бусел, 2009: 588).

Патріотичне виховання – це формування і розвиток соціально-значущих цінностей, почуття громадянського обов'язку в процесі навчання і виховання в освітніх установах.

Патріотичну культуру, можна визначати, як цілісність, до складу якої входять стійкі компоненти патріотичної свідомості, а також традиції і ціннісні орієнтації, які містять в собі такі характеристики патріотичної поведінки, як включеність в патріотично орієнтовану роботу організацій та інститутів. При цьому патріотична культура є частиною загальної культури, що розвивається поступово, з накопиченням історичного досвіду і її основою виступає поєднання як традиційних, так і новопосталих елементів патріотичної свідомості і поведінки людей.

Осмислюючи різноманітні підходи до процесу формування патріотичної культури школярів необхідно виділити три основні: аксіологічний, культурологічний, діяльнісний.

При аксіологічному підході особистість розглядається як центр і головний носій системи цінностей. Підхід транслює ідеї про те, що саме цінності виступають стимулами, що направляють поведінку і, в цілому, життя людини в тому чи іншому напрямку. Відповідно, при аксіологічному підході смисловий акцент ставиться на досягнення тих цінностей, які формують ціннісний компонент патріотичної культури, а також велика увага приділяється питанню розвитку у школярів здібностей аналізувати, осмислювати цінності.

Культурологічний підхід робить акцент не просто на пізнавальній, інформаційній складовій патріотичної культури, але вказує на значимість об'єднання знань з його ціннісним осмисленням, виділенням культурологічного сенсу даного знання, його значущості.

Осмислення специфіки діяльнісного підходу показує, що головний його акцент – патріотично спрямована активність особистості, самореалізація її через патріотичну діяльність, і першим кроком в цьому процесі є організація досвіду патріотично орієнтованої поведінки.

Трактуючи зміст поняття «патріотична культура», дослідники вказують, що воно складається з двох складових, тому для визначення даного концепту значущими є не тільки смислові поля терміна «патріотизм», а й смислові поля терміна «культура», який включає «безліч матеріальних і духовних цінностей, що характеризують рівень історичного розвитку суспільства; область духовного життя суспільства; засвоєння певного рівня знань або умінь; поведінку людини в соціумі відповідно до рівнів її освіти і виховання; спосіб перетворення дійсності і себе » (Аріарський, 2008).

Поняття «культура» виникає у давньому Римі й походить від латинських слів «colo», «cultio», що означає обробіток, «colore» – обробляти, вирощувати, а пізніше – поклонятися та вшановувати богів чи предків. З часом феномен «культура» поширюється на такі сфери людської діяльності, як виховання, навчання (Куриляк, 2004).

У педагогічному словнику С. У. Гончаренка поняття «культура» (від лат. cultura – виховання, освіта, розвиток) трактовано як сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини та утілюються в результатах продуктивної діяльності (Гончаренко, 1997, с.23).

У «Великій психологічній енциклопедії» (Дубенюк, 2007, с. 197) знаходимо таке визначення поняття «культура»: «Культура – це продукт мисленнєвої, духовної або художньої діяльності, в якому відображається творча сила людини».

При розгляді структури патріотичної культури необхідно відмітити, що її сутнісною характеристикою виступає націленість індивіда на безпосередню участь в патріотичній діяльності.

До ядра патріотичної культури відносяться патріотично-орієнтовані знання, цінності, норми, які, в свою чергу, задають поведінкові сценарії і прояви особистості в діяльності. У зв'язку з тим, що закладання цієї структури як бази для формування культури відбувається в дитячому віці, то намір сформувати основу патріотичної культури засобами музею є цільовою

установкою, яка повинна визначати всі аспекти освітнього процесу, просочуючи його структури, поєднуючи навчання і позаурочне життя школярів.

Таким чином, будемо вважати, що патріотична культура – це вища, інтегрована ступінь розвитку патріотичної свідомості особистості, що проявляється в її діяльності і вчинках. Патріотична культура складається з трьох базових компонентів, що утворюють її структуру: когнітивного, ціннісного, поведінкового, які включають в себе знання, мотиви, бажання, волю, поведінку і діяльність, а також емоції, які виступають фундаментом для всіх складових патріотичної культури. Тоді, забігаючи вперед, під формуванням основ патріотичної культури ми будемо розуміти процес освоєння дитиною рівня патріотичної культури (умінь і здібностей), відповідно до її віку.

Патріотична культура є компонентом загальної культури людини, де розкривається національна самосвідомість людини і почуття приналежності до всієї багатовікової історії держави.

Виховання патріотичних почуттів у молодших школярів здійснюється через повагу до історії своєї Батьківщини, у взаєморозумінні та повазі між народами, через розвиток у школярів прагнення внести свій внесок у вирішення нагальних проблем сучасності. Саме на реалізацію цих завдань спрямована громадянська та історична освітня галузь, яка, відповідно Державного стандарту початкової загальної освіти, відображена у змісті інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Основними напрямками формування основ патріотичної культури, на думку Г. Селевко, є: духовно-моральний, історико-краєзнавчий, військово-патріотичний, культурно-патріотичний (Селевко, 2008, с. 106-107).

Духовно-моральний напрям включає: «стійкість і органічність цінностей патріотизму в структурі духовного світу особистості, усвідомлення школярами вищих цінностей, ідеалів і орієнтирів, вміння критично осмислювати одержувану інформацію, бачити значимість тих чи інших подій

в історії, в діяльності історичних особистостей, вміти виділяти аксіологічну складову соціально-значущих процесів і явищ реального життя, – причому з позиції наших базових національних цінностей »(Нікандров, 1998, с. 3-8).

Історико-краєзнавчий напрямок, на думку Р. Гери, заснований на комплексі заходів, які спрямовані на вивчення історико-культурних коренів, що задає школярам спрямованість на вивчення історичного минулого, формуючи їх світоглядну орієнтацію, ціннісне усвідомлення на основі світоглядних орієнтацій дитини, розвиває ціннісне розуміння подій історії. Ідентифікація з національним минулим своєї країни, збереження в пам'яті її національних героїв, знання подій історії Батьківщини – революційних, військових, мирних – все це є визначальними чинниками при формулюванні завдань патріотичного виховання. На уроках «Я досліджую світ» необхідно породити у школярів почуття гордості за свою причетність до звершень попередніх поколінь, при цьому, барвисто розкривати внесок українців в світову науку і культуру, описувати непростий процес створення нашої держави, разом зі школярами роздумувати про причини кризових періодів в історії України і способи їх подолання, «давати з позицій патріотизму оцінку діям політики не тільки минулого, але і сьогодення » (Мінакова, 2016). Така спрямованість дає можливість молодшим школярам прийняти зразки поведінки, які відповідають уявленням про борг, честь, любов до Батьківщини, формує почуття гордості за велич Батьківщини. В результаті виникає міцний механізм самовиховання патріотичних почуттів, якостей особистості і закріплюються процеси патріотичного виховання та формування основ патріотичної культури особистості.

Військово-патріотичний напрям орієнтований на історико-патріотичну свідомість, що поєднує ідеї служіння Батьківщині зі стійким інтересом до українських військових традицій і військової історії.

Культурно-патріотичне спрямування включає в себе усвідомлення багатоманітності української культури шляхом розвитку креативності школярів через прилучення до усної народної творчості і українського

фольклору, а також через ознайомлення учнів з традиціями і звичаями нашого народу.

Також значимими при аналізі патріотичної культури є компоненти патріотизму.

Мотиваційний компонент патріотизму. До головних мотивів можна віднести інтереси, захоплення, цінності та ідеали молодшого школяра. До важливих факторів мотивації відносять певні досягнення. До основних методів відносимо створення ситуації успіху, переконання, педагогічна вимога, доручення, заохочення, взаємовиручка. Молодший школяр повинен бути повноправним і активним учасником процесу, тому що сам бере участь в їх використанні. Можна створювати ситуації, в яких молодший школяр усвідомлює свої обов'язки по відношенню до групи, відповідальність за свої вчинки, в яких би учні переживали почуття любові, гордості за свою Батьківщину, захоплювалися її славною історією.

Інтелектуальний компонент патріотизму (або когнітивний компонент). Базовою складовою даного компонента виступає той рівень знань, який освоєний учнем. У той же час, поряд зі знаннями, школяр також повинен вміти співвідносити знання з відповідною цим знанням ціннісною системою, і, крім того, бачення шляхів самовдосконалення своїх патріотичних якостей. Для забезпечення інтелектуального компонента при формуванні патріотизму в програму вивчення курсу «Я досліджую світ» включено:

- 1) Вивчення інформації про головні символи держави (знання гімну, прапора, герба, а також інших символів України та її історичних святинь).
- 2) Вивчення різних аспектів, що стосуються історичного і культурного минулого нашої країни, характерних для неї народних традицій.
- 3) Вивчення екологічних, культурних, соціально-економічних, правових, та інших проблем України.

Дослідницька робота сприяє розвитку творчої діяльності і громадської активності молодшого школяра в процесі пошуку історико-патріотичної інформації. Даний вид діяльності розширює кругозір, розвиває пізнавальні

інтереси і здібності школярів, виступає базою для оволодіння практикою пошуково-дослідницької роботи, формуючи у молодших школярів конкретні патріотичні прояви і якості особистості. Акцент на самостійну роботу і активну життєву позицію у вихованні та навчанні визначає позитивні результати процесу патріотичного виховання молодшого школяра.

Безумовно, патріотизму притаманний емоційний компонент. Емоції – вищі переживання людини, і при цьому, безумовно, ряд почуттів має соціальне забарвлення. Це відноситься і до почуття патріотизму, почуття обов'язку перед Батьківщиною, почуття інтернаціоналізму, колективізму, почуття честі. Щоб активізувати емоційний компонент, необхідно демонструвати яскраві приклади прояву патріотизму в музеї, необхідно створювати не просто ситуації, що включають в себе елементи творчого пошуку і самостійної роботи, але задавати патріотичний контекст даними ситуацій, в результаті чого формується історико-патріотична позиція дитини. Таким чином, функції патріотичної культури полягають (Сулаєва, 2012):

- «у виробленні соціального самопізнання різних спільнот людей, перевтіленні індивіда в особистість;
- в соціальній потребі суспільства, у створенні умов для культурного, соціально-етнічного самовизначення народів – загальнозначуща соціальна пам'ять;
- в соціальному вихованні молодшого школяра через зразки соціально значимої поведінки ».

Патріотична культура тісно пов'язана з національним вихованням, як пріоритетним напрямом збереження народних звичаїв, обрядів, традицій, мови і передачі цих знань наступному поколінню. У цьому контексті базовою для патріотичного виховання виступає народна педагогіка.

Видатний український педагог К. Ушинський говорив про те, що побудоване на народних засадах, створене народом виховання набуває таку виховну силу, «котрої немає в найкращих системах, заснованих на абстрактних ідеях або позиченої у інших народів» (Ушинський, 1945). Тобто

можна узагальнити даний тезис: протягом свого історичного розвитку утворюючі Україну народи сформували гуманістичну виховну систему, здатну породжувати патріота з сильними волевовими якостями. Історія нашої держави свідчить про те, що без почуття патріотизму неможливо створити сильну державу і прищепити людям розуміння їх громадянського обов'язку. Для виховання патріотичних поглядів і переконань істотно важливо те, щоб освітня робота в музеї носила емоційний характер, і відрізнялася глибиною і переконливістю фактичного матеріалу і була насичена яскравими і захоплюючими заходами патріотичного героїзму і доблесті. На думку Є. Саплін, «основним засобом для вирішення цієї винятково важливої і складної задачі є вміле включення учнів в різноманітні види практичної діяльності музею і формування у них навичок і звичок, досвіду патріотичної поведінки» (Харсун, 2016).

Таким чином, формування основ патріотичної культури молодшого школяра – це складний, соціокультурно обумовлений системний процес, при якому відбувається формування громадянської позиції особистості, виховання поваги до культури і традицій своєї країни, формування патріотичних уявлень, моральних почуттів і якостей. При цьому треба враховувати, що основи патріотичної культури припускають наявність відповідних знань, умінь, навичок і потреб взаємодії з традиційними основами українського суспільства.

Формування патріотичної культури може відбуватися протягом усього життя людини, у дітей молодшого шкільного віку формуються її основи, які виступають фундаментом для подальшого розвитку патріотичного почуття.

Аналізуючи і підсумовуючи різні підходи до визначення патріотичної культури, на наш погляд, доцільно запропонувати наступне трактування патріотичної культури і розглядати її як частину загальної культури особистості, що представляє собою інтегративну форму розвитку патріотичних якостей особистості за допомогою формування і розвитку базових складових трьох компонентів: (1) когнітивного (збережені в пам'яті

знань патріотичного змісту); (2) ціннісного (сприйняття Батьківщини і співвідносних з нею понять і фактів як цінності) і (3) поведінкового (діяльнісного) – прояв в конкретних вчинках і справах патріотичної відповідальності і турботи.

Причому саме ціннісний компонент виступає провідним, що задає форму прояви двох інших компонентів. У свою чергу, в ціннісному відношенні також розрізняються три складові: когнітивну (формальне передання патріотичних цінностей); емоційно-оцінну (при якій відбувається «олюднення» формальних цінностей і норм, усвідомлення їх як особистісно-значущих); поведінкову (готовність до певних соціальних дій патріотичного характеру – повага і турбота до старшого покоління тощо; навички таких дій). У даній структурі фундаментом виступає емоційно-оцінна складова.

Початковий етап формування патріотичної культури, створення її фундаменту, відбувається при активізації емоційно-оцінної складової патріотичних почуттів, до чого мають характеристики вікові особливості молодших школярів, а також чому сприяє специфіка засобів і умов музею як найсильнішого засобу емоційного заряджання цільової аудиторії. Таким чином, формування основ патріотичної культури молодших школярів відбувається через домінуючу активізацію базових елементів системи – на рівні всієї системи – ціннісного, а на рівні змісту кожного компонента окремо – емоційно-оцінного.

У висновку наведемо модель структури патріотичної культури і її складових, які доцільно використовувати при формуванні основ патріотичної культури у тій чи іншій цільовій аудиторії. Але, в даному контексті вкажемо, що цікавить нас цільова аудиторія – молодші школярі (див. Рис 1).

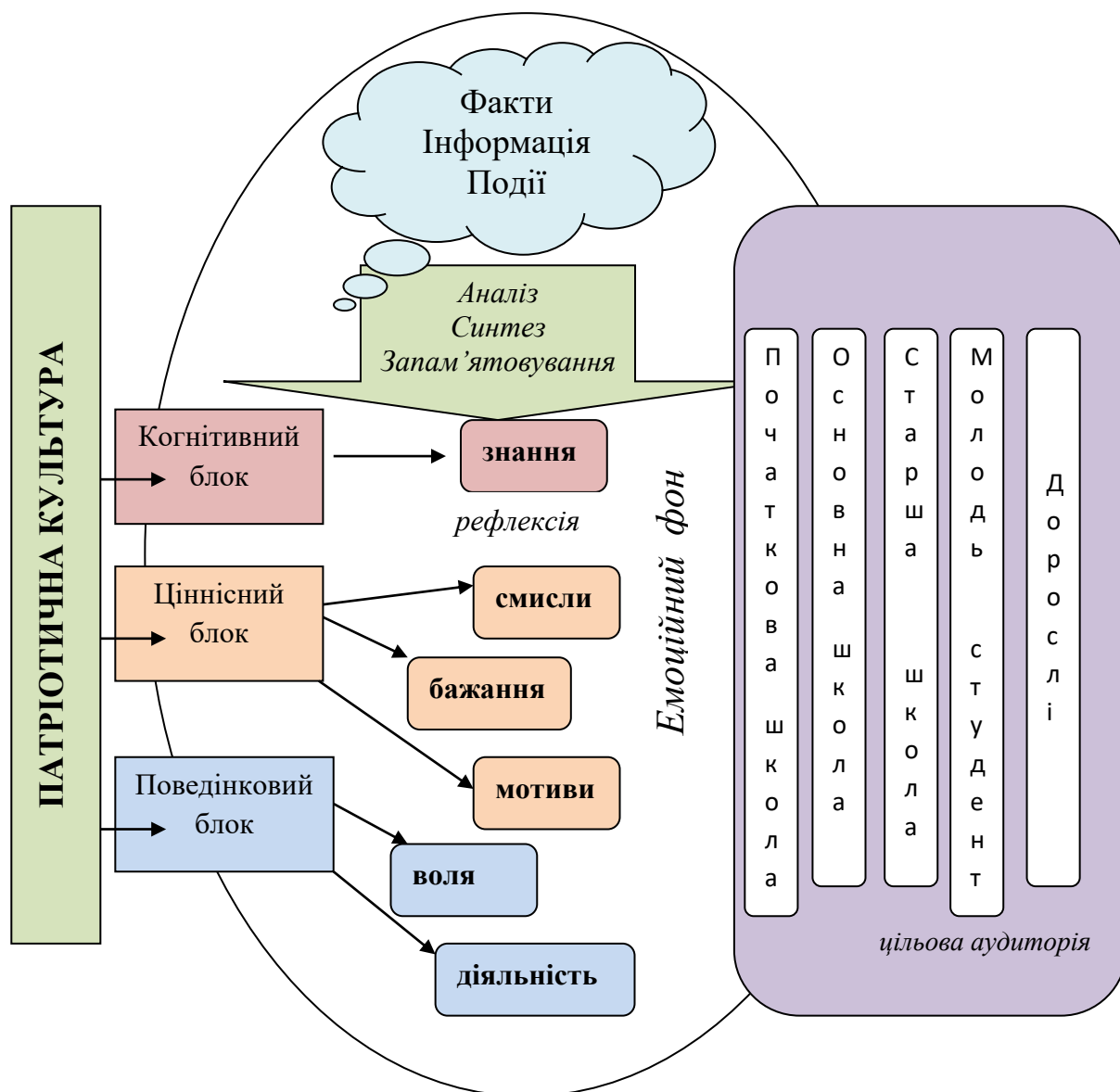

Рис. 1 - Модель структури патріотичної культури і її складових

Наведемо деякі пояснення до графічного зображення запропонованої моделі структури патріотичної культури і її складових, які необхідно враховувати при формуванні основ патріотичної культури у молодших школярів та отриману на основі проведеного вище аналізу визначених понять «патріотична культура», «патріотичне виховання» і «патріотизм».

Крім трьох базових блоків патріотичної культури – когнітивного, ціннісного і поведінкового – на схемі наведені в певній взаємозв'язку і інші елементи, що визначають змістовну сторону патріотичної культури. З огляду на, що сприйняття історико-героїчних знань і фактів неможливе можна без

емоційного забарвлення, то на схемі ми особливим чином виділяємо – емоційність як базову основа осмислення і переосмислення конкретних, наприклад, героїчних фактів. Тому емоційний фон займає одну з центральних позицій, але другого плану. Зокрема, ця складова особливу роль відіграє в придбанні знань дітьми, зокрема, молодшими школярами і частково учнями середньої школи. У перший блок (когнітивний) входять знання, що мають історико-патріотичне і літературно-патріотичне забарвлення. На схемі ця складова представлена у вигляді одного елемента, однак, даний елемент включає в себе:

- а) знання, отримані з особистого досвіду (зокрема, для молодших школярів, особистий досвід патріотичного характеру формується в наступних заходах: похід з батьками в музей, зустріч з ветеранами, героями АТО, розповіді старшого покоління, які пережили Велику Вітчизняну війну;
- б) знання, отримані при читанні патріотично орієнтованої художньої літератури, в ході перегляду фільму, передачі по телебаченню тощо;
- в) знання з історії та краєзнавства, отримані на уроках;
- г) вокально-танцювальні знання української народної творчості.

Всі ці види знань, що мають патріотичне значення, в результаті осмислення-рефлексії стають базою ціннісного блоку патріотичної культури, формуючи патріотичні смисли, бажання і мотиви.

Саме ці складові, в свою чергу, виступають основою поведінкового блоку і формують мобілізуючу зусилля волю, що забезпечує прийняття рішень для діяльності патріотичного характеру.

Концентруючись на особливостях формування патріотичної культури у молодших школярів (з огляду на психолого-педагогічні особливості цього віку, які будуть викладені далі в § 1.3), на схемі показується, що процес формування основ і далі розвитку патріотичної культури продовжується і в основний, і в старшій школі, у ЗВО і можливо далі на протязі дорослішання.

Однак вивчення особливостей інших представників цільової аудиторії залишається за межами завдань магістерського дослідження.

1.2. Історичні знання як базова складова основ патріотичної культури молодшого школяра

Історичні знання, як ми вже відзначали вище, є когнітивної основою патріотичної культури і, на наш погляд, є основою індивідуального і соціального визначення особистості, формують ціннісні орієнтири й переконання людини на основі духовного, морального досвіду людей в минулому і саме на них виховуються патріотичні почуття.

У зв'язку з цим в рамках формування основ патріотичної культури важливим фактором є залучення молодшого школяра до найважливіших історичних етапів і подій, пов'язаних з історією Вітчизни, історією малої Батьківщини, до природи його рідного краю. Цікавим є той факт, що захоплення дитиною минулим проявляється дуже рано, дитина 6-8 років сприймає минуле як щось казкове, в 9-10 років діти теж дивуються минулого, але вже не сприймають події минулого як казку, тому що вперше у дитини в цьому віці з'являються оціночні судження, засновані на аналізі прочитаного або почутого. Формування історичних знань у дітей цього віку розширює і формує їх наукові знання про минуле. З вивчення історії свого краю, зі знайомства з історією відбувається розширення обсягу історичних знань у дитини не тільки в просторі, але і в часі, що розвиває здатність осмислювати минуле всього людства, що виходить за межі особистого життя і життя оточуючих людей.

Через історичні події, історичні персонажі, через образи, літературу і мистецтво, молодший школяр – представник підростаючого покоління – прагне пізнати своє «я», людей, що оточують його, сформувати свою лінію поведінки, свій життєвий досвід. Школяр через призму історичних знань і соціальний досвід попередніх поколінь, входячи в соціальне середовище минулих років, пізнає не тільки історію, але і систему соціальних зв'язків минулих років, а через них виходить і на зв'язок сьогодення, які змінюються за рахунок активного входження в середовище молодого покоління.

Учений П. Постніков виділяє різні види діяльності по накопиченню, вивченню, систематизації історичних фактів, які формують патріотичну культуру в контексті соціалізації школяра (Ариарский, 2008).

- «Перший напрям пов'язаний з включенням учнів у різні види діяльності по накопиченню, вивченню, систематизації історичних фактів. Це може бути створення музейного гуртка, збір усних доказів і створення історичних джерел, участь в історичних конкурсах і олімпіадах.

- Другий напрямок пов'язаний з показом значущості історії для розуміння сучасної суспільно-політичного життя та активної участі в ньому. Для його реалізації необхідно показати школярам, що історія вчить аналізувати соціально-економічні проблеми на кожному етапі розвитку суспільства, з'ясовує залежність сьогодення від вчорашнього і майбутнього.

- Третій напрям пов'язаний з деталізацією важливих історичних фактів, показом духовного світу особистостей і мотивації їх істотних вчинків. Для цього можна використовувати методи художньої та науково-популярної літератури, що концентрує увагу на історичних особистостях. Це і буде найбільш глибокий аналіз історії, що одночасно дає можливість не тільки зрозуміти, а й емоційно пережити історичні події ».

Історичні знання – це свідчення про події (явища, факти), які потенційно є складовими цілого, тобто репрезентацією історичного минулого. Знання достовірної, правдивої історії – ключ до пізнання сьогодення і розуміння майбутнього. Все це виконує функцію збереження моральної і культурної спадщини країни і відтворюється в адаптивних формах виховання любові до Батьківщини.

Будь-який історичний період важливо розглядати з позиції минулого, сьогодення і майбутнього, все це закріплює, акумулює, зберігає соціальний досвід дитини. Звернення до минулого, до історії своєї країни, своєї Батьківщини завжди були властиві людині. Історія – це не просто опис якої-

небудь історичної події, це розуміння цінності історичних подій, історичних персонажів для свого часу.

Історичні знання можна отримувати і вивчати по-різному, але історичні знання, набуті в музейному просторі, присвоюються людиною не тільки на когнітивному рівні, а й, що особливо важливо, через емоційно-ілюстративну основу на ціннісному рівні за допомогою музейних експонатів, виставок, експозицій, інсталяцій та мультимедійних технологій.

На думку науковця Ф. Шміта, «історичні знання, що характеризують минуле і історію, в музейному просторі здійснюють зв'язок часів і представляють дуже часто основу фактично будь-якого музею» (Вербицька, 2017). За твердженням групи вчених Б. Нільсона і Б. Росена, «знання і досвід можна передавати по-різному, але жодна установа не зрівняється з музеями, що володіють унікальною можливістю впливати на все різноманіття людських почуттів: зір, слух, дотик, нюх, навіть смак, орієнтацію в просторі. Музеї поєднують знання з естетичним і емоційним вихованням, вони спонукають в людині творче начало, і в цьому немає їм рівних».

Дослідник Н. Федоров називаючи музей «вищою установою єдності», вказав на його духовне призначення, підкреслюючи, в той же час, що музей виступає в якості інституту соціальної пам'яті, способу, за допомогою якого минуле втілюється в сьогоденні. «Зберігаючи пам'ять про предків, їх речі діяння, повертаючи до життя останки віджилого, музеї і виконують функцію освіти душі» (Горська, 2016). Ефективне використання потенціалу музею дає можливість виховати школяра в дусі патріотизму громадянської самосвідомості.

Як відзначав музейний діяч Н. Нагорський, «треба вивчати не книжки, а натуру, реальні предмети і відносини між ними, тобто проводити принцип наочності». У молодшому шкільному віці йде освоєння соціального досвіду в процесі позашкільної діяльності, і об'єкти зовнішнього світу, перетворившись в діяльність, визначають формування «образу світу». Для пояснення особливостей взаємодії людини і світу О. Леонтьєв ввів в

науковий обіг поняття «образ світу», який визначався ним як цілісний образ об'єктивного світу, інтерпретація людиною реальності, що дозволяє їй орієнтуватися в світі, яка виступає як основа її життєдіяльності (Вербицька, 2017).

У музеї формується особливе середовище, особливий мікросоціум, в якому кожна дитина з відвідувача стає учасником і реально може проявити себе в діяльності (Кириченко, Єжова, Нечерда, Тарасова & Хомич, 2016), спрямованої на формування історико-патріотичних знань, умінь, цінностей та історичної свідомості. Музейний простір стає для дитини не тільки місцем, де вона може отримати знання, але і простором для дослідження, гри, творчості, нових ідей, без чого важко уявити Нову українську школу (НУШ).

Загальною метою історичної освіти, на думку Є. В'яземського, є «залучення школярів до національних і світових культурних традицій, оволодіння ними мовою культури, розвиток особистості учнів на основі знання минулого і вміння орієнтуватися в найважливіших досягненнях світової культури» (Саух, 2011). Подібне розуміння даної мети цілком можна застосувати до музею і його історико-культурного потенціалу.

В даному контексті головний акцент робиться на створенні умов для пізнання світу за допомогою музейних засобів, які розглядаються як система безперервної освіти, що сприяє, на думку ученого, рішення таких важливих завдань, як (Вербицька, 2017):

1) Забезпечення школярів знаннями з історії, для чого необхідно створити умови, що дозволяють оволодіти тими історичними знаннями, які дозволяють усвідомлювати суть суспільних процесів, вміти дати адекватну оцінку як подіям історії, так і взаємозв'язку цих подій;

2) Ґрунтуючись на розвитку емоційної сфери дитини, через вплив на цю сферу історичних образів активізувати інтерес школярів до культури та історії як свого, так і інших народів, розвинути творчий і в той же час відповідальний підхід до світу, підготувати учнів до сприйняття цінностей духовно морального рівня;

3) розвивати особистість школярів на базі освоєння історичних знань, формування у дітей здібностей розбиратися в сутнісних питаннях, пов'язаних з досягненнями національної та світової культур, оволодіти «мовою культури» (причому інтелектуальний розвиток базуватиметься на розумових операціях зіставлення та аналізу історичних фактів).

Музей в даний час є авангардом мультимедійного світу, при цьому існує тенденція об'єднання великих музеїв світу для того, щоб створювати нову спільну віртуальну продукцію. При цьому загальна віртуалізація світу є чинником, що підвищує цінність реальних речей. Як відзначають працівники музеїв – люди хочуть побачити справжнє. «Інтерес до експозицій, в яких є справжні приклади мистецтва, а не репродукції – віртуальні або репринтні, – тільки зростає». Віртуальна репрезентація не може замінити зіткнення з оригіналами, які перебувають в музеї (Кендзьор, 2004). Таким образом, формування образу світу, картини світу доречно починати з першоджерел, з образів культурного простору, які збережені в просторі музеїв.

При формуванні основ патріотичної культури треба спиратися на те, що молодшим школярам близьке і знайоме – це історія своєї сім'ї, історія рідного краю. Мандруючи рідним краєм, вивчаючи пам'ятники культури, знайомлячись з очевидцями історичних подій, вивчаючи літописи, історичні документи, беручи участь у дослідницькій діяльності, школярі розуміють, що історія малої батьківщини безпосередньо взаємопов'язана з історією України.

Історико-літературний музей містить відділи з експозиціями, присвяченими історії рідного краю, його тваринного та рослинного світу, національно-етнографічних особливостей. Але особливо важливе в музеї «історичне сприйняття, тобто відчуття причетності до певних історичних подій. Це допомагає дітям усвідомити зв'язок досліджуваного матеріалу зі своїм життям» (Діденко, 2014).

З точки зору Д. Лихачова, музеї повинні стати провідниками в світ історії, оскільки «історія кожного з ... музеїв – вже пам'ятник культури свого краю». Сьогодні до цих пір залишаються актуальними ідеї Н. Федорова, який

справедливо вважав, що «музей збирає всіх невчених і все молодше покоління, щоб ввести їх в область дослідження, виробленого вченими, що він може бути відкритий для всіх тільки шляхом навчання» (Нікітіна, 2004).

Занурення школяра в світ музею здатне пробудити почуття гордості за героїчне минуле своєї країни, виховати повагу до основних періодів її історії, традицій і цінностей, сформувати почуття обов'язку перед Батьківщиною, прагнення використовувати свої власні сили в збереженні і примноженні слави. Потенціал історичних знань визначається здатністю сформувати уявлення про свою країну як про суб'єкта світової системи, цілісне державне утворення. У підсумку, формується мотивація і певна патріотична спрямованість особистості на Служіння Вітчизні.

У школярів створюється уявлення про те, що історія Батьківщини, історія родини і рідного краю тісно взаємопов'язані, про те, що існує спадкоємність між культурою минулого і сучасності, все це призводить до наповнення в свідомості школяра відносин «людина-історія» «конкретним, близьким і зрозумілим змістом, що допомагає учням усвідомити зв'язок досліджуваного матеріалу зі своїм життям, формує ціннісне ставлення до минулого, до своєї малої Батьківщини, сім'ї» (Кошолар, 2005).

Філософ Н. Федоров звернув увагу на своєрідну особливість людської натури, яка виражається в потребі збирати, зберігати і до всього іншого демонструвати пам'ятні речі. Це і є причетність до певних історичних подій своєї сім'ї, а згодом і своєї Батьківщини. У кожній родині є речі, які дорогі і пам'ятні, свідоцтва знаменних подій. «Кожна людина, – писав Н. Федоров, – носить в собі музей, носить його навіть проти власного бажання, бо зберігання – закон корінний, що передував людині, що діяв до неї ...» (Кукса, 2013).

Музеї є сховищами історичної пам'яті, і музей здатний показати правдиво і повно історію свого регіону в контексті історії всієї країни через різні форми і сучасні технології.

На сьогоднішній день з'явилося поняття «система краєзнавчої освіти», яким описується процес навчання, спрямований на пізнання найближчого для учня оточення з метою усвідомлення його цінності. Результативність цього процесу залежить від успішної взаємодії школи, сім'ї, установ так званого додаткової освіти (в нашому випадку краєзнавчого музею).

У молодшому шкільному віці у дітей відбувається інтуїтивне впізнавання життя, безпосереднє розуміння культурних норм поведінки, образів, ідей, звичаїв, смислів. У цьому віці виникають емоційні переживання через пізнання історико-літературного матеріалу, наприклад, має героїчне забарвлення, і почуття причетності до історії. Посилити це можна за допомогою музейного простору і музейних експозицій.

Історичні знання дитина молодшого шкільного віку, наприклад, ефективно, на думку ряду вчених-педагогів, отримує через враження наочно-образного мислення, і ці знання постають перед нею в певній формі. Очевидно, що безпосереднє чуттєве сприйняття історичних фактів можливе далеко не завжди. Апелюючи до емоційної сфери дитини, можна включити загальнолюдські цінності у внутрішній духовний світ дитини. Звідси головний принцип історичної освіти збігається з основним принципом ціннісного освоєння дійсності: «цінностям не можна навчитися, цінності необхідно пережити» (Дерев'янка, 2004).

Вчений В. Тишков в своїй праці «Нова історична культура» пише про те, що, оскільки в історії бере участь кожна людина, то і кожна людина «має право знати минуле ... Методи навчання та навчальні матеріали змінюються постійно. Дискусії тривають завжди, але одне залишається незмінним: навчання історії має ґрунтуватися на фактах і на інтерпретаціях минулого » (Кошолоп, 2005).

Йдеться про правильну подачу історико-патріотичного матеріалу в музеї, що проявляється в наступному (Дерев'янка, 2004):

- пізнавальний аспект, який ділиться на дві складові: інформаційну (тобто відбувається інформування про самий музей, його специфіку,

колекції) і освітню (в ході музейної комунікації відвідувач засвоює знання, знайомлячись, вивчаючи музейні предмети). При цьому в музейному просторі можлива максимальна реалізація здібностей і задоволення інтересів, які активізуються за рахунок експресивності, різноманітності справжніх музейних предметів;

- творчий аспект, спрямований підвищення інтелектуального рівня діяльності за рахунок наступного процесу: спостереження за минулим, пізнання суті проблеми, створення і перевірки ідеї «осяння», реалізацію цієї ідеї в життя. Таким чином, творчість виступає вищим ступенем досягнення музейної інформації;

- комунікативний аспект, актуалізується за допомогою діалогу індивіда з культурними цінностями і ідеалами. Відповідно, предмет музейної експозиції включено до комунікаційної сфери суспільства не тільки в рамках суб'єкт-об'єктних відносин (відвідувач – музейний предмет), але і в рамках суб'єкт-об'єкт-суб'єктних відносин (відвідувач – музейний предмет – відвідувач).

Формування основ патріотичної культури ґрунтується на інтересі і особистісному ставленні до історії і культури, успішність якого багато в чому залежить від умов, що створюються і реалізуються педагогами, в тому числі, і в конкретному музеї. Взаємодія вчителя та школярів з середовищем і експозиціями музею направлена на формування і розвиток історичної свідомості та історичних знань у молодших школярів.

Отже, формування основ патріотичної культури необхідне:

- 1) для соціальної пам'яті людства, без нього порушується історична і культурна спадкоємність, зв'язок часів і поколінь;
- 2) для залучення молодших школярів до досягнень вітчизняної та світової культури, загальнолюдських цінностей;
- 3) для виховання молодших школярів в дусі патріотизму і громадянськості;

4) для формування у молодших школярів власних ціннісних орієнтацій і переконань, знань і умінь, корисних в громадській поведінці.

Музей працює в сфері додаткової, неформальної освіти та робить ставку на розвиток у дітей уявлень про світ, історію, а також спроможності спостерігати, класифікувати і генерувати інформацію. Важливе значення має реалізація принципової переваги музею в первинній, достовірній та наочній інформації, яка покликана впливати на розум і почуття юних відвідувачів. Говорячи про простір музею, А. Зеленко зазначає: «музей повинен підійти до дітей перш за все методами чуттєвих сприймань, і радість дитини від першого побаченого, випробуваного незрівнянно яскравіша, ніж у дорослих, а потреба в таких відчуттях сильніша» (Панченко, 2015).

Уважаємо, що сильною стороною музею є образна подача матеріалу, що призводить до його більш повного емоційного сприйняття. У музейну практику все більш часто стали включати оригінальні дослідження, творчі завдання, рольові ігри, які дозволяють учням відчувати себе учасником історичних подій, які формують їх знання в галузі історії, в процесі яких ці знання закріплюються і перетворюються в норми і принципи основ патріотичної культури, засновані на глибокій повазі до історії нашої країни.

Психолог І. Лернер визначив базові орієнтири у формуванні патріотичної культури у молодших школярів таким чином (Ягупов, 2002):

1. Основна характеристика процесу навчання – змінюються якості дослідника і вчителя (в даному випадку – вчителя музейного) в процесі комунікації. Ця трансформація відбувається незалежно від успіху навчання, або від того, яка конкретно мета досягнута. Всі підходящі моменти навчання забезпечують зрушення у формуванні індивіда, навіть якщо зовні навчання не може бути розцінене як позитивне або негативне, з точки зору виховання людини навчання не може бути нейтральним.

2. Аналіз процесу виховання показує, що виховну функцію забезпечує не стільки навчальний матеріал, результат забезпечується і за рахунок учителя, і за рахунок суб'єкта – учня; на результат також роблять значущий

вплив способи і засоби навчання, пануюча під час дії атмосфера, специфіка матеріалу і його співвіднесення з особливостями учасників освітнього процесу.

Такі форми передачі знань і досвіду є предметом педагогічного вивчення, в процесі якого досліджуються фактори, механізми і закономірності ефективного формування особистості школяра.

Історичні знання школярів є одними із значущих в процесі оптимізації формування основ патріотичної культури і включають в себе такі функції:

а) освітня – має на увазі накопичення знань про історію країни, її культуру і релігії, формування досвіду ціннісних відносин і патріотично-орієнтованої діяльності.

б) комунікативна – включення в комунікативний простір учнів історичних зразків для наслідування, які задають планку досконалості і допомагають школяреві зрозуміти своє призначення, в контексті якого формується уявлення про своє майбутнє.

в) діяльнісна – включення історичних знань в активну патріотичну діяльність школяра (відчуття зв'язку з Батьківщиною і відданості їй, заснованої на знаннях історії, традицій, гордості за героїчне минуле, почуття обов'язку, збереження і примноження слави своєї Вітчизни).

Таким чином, історичні знання, набуті в музеї особливо актуальні в формуванні основ патріотичної культури. У пам'яті школярів акумулюються історичні уявлення про героїчні події вітчизняної історії, про видатних діячів і яскравих досягненнях країни. В такому форматі яскраво проявляються форми патріотичної діяльності особистості, в контексті яких у школяра з'являється прагнення відстоювати свої патріотичні переконання, почуття і поведінку, структурними компонентами яких є патріотичні якості і почуття.

1.3. Психолого-педагогічні особливості молодшого шкільного віку та їх врахування при формуванні основ патріотичної культури в умовах історико-літературного музею

У багатьох музеях накопичений значний досвід роботи щодо застосування різних технологій в організації патріотичного виховання молодших школярів. У процесі формування основ патріотичної культури, на наш погляд, велике значення має вітчизняна культура, збережена музеями. Музей як особливий феномен, дозволяє в пізнавальних і виховних цілях демонструвати накопичену століттями історію країни і стає базою для формування основ патріотичної культури молодших школярів.

На основі аналізу ряду психолого-педагогічних робіт, в тому числі: Л. Виготського, В. Давидова, С. Іванової, А. Реана, Д. Ельконіна, нами було встановлено (Ягупов, 2002), що в молодшому шкільному віці інтенсивно формуються інтелектуальні, соціальні і моральні якості. У цей період зростає потреба дитини в сприйнятті і пізнанні навколишнього світу, що проявляється у розвитку пізнавальних інтересів, так як цей вік характеризується емоційно-ціннісним ставленням до навколишнього світу, який простежується у взаєминах дитини з навколишнім світом і з самим собою.

Одним із завдань розвитку особистості молодшого школяра є збагачення його моральними уявленнями і поняттями, розвиток загальної культури дитини.

Психологи підкреслюють, що вік семи років сензитивний, саме в цьому сенситивному періоді дитина, отримує пізнавальний і емоційний досвід, який характерний здатністю до сприйняття складних об'єктів і явищ, виявляються художні здібності, оперування образами, на основі чуттєвого сприйняття.

Видатний психолог Л. Виготський писав: «Необхідно розширювати досвід дитини, якщо ми хочемо створити досить міцні основи її творчої діяльності» (Виготський, 1991, с. 245-246).

Для того щоб зрозуміти специфіку психічного розвитку даного віку, виділимо наступні етапи (Виготський, 1991, с. 348-416):

1) Перший етап, на якому комунікація відбувається у дитини у віці немовляти – тобто з перших тижнів життя і до року, і специфіка такої комунікації – безпосередність та емоційність при спілкуванні з дорослими;

2) Другий етап відноситься до віку від року до 3 років, і на цьому етапі для дитини характерна предметно-маніпулятивна діяльність;

3) Третій етап відноситься до віку від трьох до шести років, і дитині властива ігрова діяльність або сюжетно-рольова гра;

4) Четвертий етап відноситься до віку від шести до десяти-одинадцяти років – в цей період починається навчальна діяльність школярів, і психологи говорять про те, що головне завдання даного етапу – освоїти діяльні сну практику з фіксацією не тільки процесу, скільки вже з упором на отримані результати;

5) П'ятий етап відноситься до підліткового віку від десяти-одинадцяти до п'ятнадцяти років – і на цьому етапі відбувається проба різних ролей в різних соціальних сферах (трудовій, навчальній, спортивній, художній), яка до кінця цього періоду повинна закінчитися інтеграцією і особистісною ідентифікацією.

Кожен вік потрібно повноцінно прожити, щоб подальший розвиток виявилося благополучним.

Відомі психологи Л. Виготський і Д. Ельконін, описуючи вікові періоди, виділяли три головні характеристики: соціальну ситуацію розвитку, провідну діяльність і вікові новоутворення (Виготський, 1991).

Соціальна ситуація розвитку – це відносини, що складаються між дитиною і її найближчим соціальним оточенням на певному віковому етапі. Друга характеристика віку – провідна діяльність. Дитина розвивається в діяльності. Немає діяльності – немає прояву дитячої активності, і повноцінний розвиток дитини неможливий. Дитина, переходячи з однієї вікової сходинки на іншу, набуває здатності виконання нових, більш

складних дій, включається у все більшу кількість видів діяльності і, отже, більш інтенсивно розвивається. Різноманітність занять дитини – дуже важливий момент. У молодшому шкільному віці провідною діяльністю стає навчальна діяльність. Третя характеристика віку – вікові новоутворення. Це щось нове, що з'являється в кінці вікового періоду розвитку. У молодшому шкільному віці центральним віковим новоутворенням можна вважати почуття компетентності, становлення якого залежить від успішності навчання та відповідних оцінок, які є значущими для дитини дорослих – батьків і вчителів (Виготський, 1991).

Примітно, що довгий час серед музейних фахівців та вчителів існувало стійке уявлення про те, що діти повинні відвідувати музей з 5-го класу за шкільною програмою. Однак, зміни в освітній політиці, ухвалення нового закону «Про освіту», реформування початкової школи і впровадження концепції Нової української школи внесли свої корективи. Згідно нового Державного стандарту початкової освіти, серед 8 освітніх галузей, важливе місце посідає громадянська та історична. Формування громадянської та історичної компетентності молодшого школяра важко уявити без включення в освітній процес засобів пізнання історичного минулого своєї країни, зокрема – музею.

Особливість сприйняття дітей молодшого шкільного віку – ними добре засвоюється лише та інформація, яка пропускається через почуття, через їх «я». У цьому віці у школяра посилюється інтерес до пристрою речей, дитина прагне їх освоїти, пристосувати до чого-небудь. Дитина починає себе об'єктивно оцінювати, виділяти себе з навколишнього середовища. Тут обов'язково треба заохочувати дітей в їх творчих поривах, хвалити і нагороджувати за результати.

У молодшому шкільному віці розвиток психічних функцій визначає саме інтенсивність інтелектуального розвитку дитини, який відбувається через інтенсифікацію процесів усвідомлення, довільності уваги, інтелектуалізації всіх психічних процесів. Таким чином, довільність,

свідомість і, в цілому, інтелектуалізація всіх психічних процесів є центральними новоутвореннями у молодших школярів. При цьому зазначені зміни детермінуються в процесі засвоєння нових наукових понять. Крім того, дитина поступово усвідомлює власні зміни, що є наслідком її включення в навчальну діяльність. Дані зміни, згідно Л. Виготському, готують школяра до нового вікового етапу, завершального дитинства (Виготський, 1991, с. 273-274).

Психологічні чинники розвитку молодшого школяра потрібно врахувати при вибудовуванні виховного та навчального процесів в музеї. Головна роль в процесі сприйняття школярів на даному етапі їх розвитку належить емоціям, почуттям. Тому музейний педагог при плануванні своєї роботи з формування основ патріотичної культури повинен спиратися на знання психологічних особливостей розвитку особистості дитини. Орієнтуючись на емоційність при сприйнятті інформації музейний педагог формує позитивні почуття до всього рідного; з опорою на емоції і почуття прищеплює любов до сакральних подій в історії країни, її героїв, до пам'яті своїх предків, і до Батьківщини в цілому. Дитину в цьому віці не можна змусити вивчати, чи не зацікавивши її в цьому. Для цього важливий кожен день, який приносить нові цікаві події.

Вікові особливості молодшого школяра містять величезний потенціал для формування основ патріотичної культури. Це емоційність і висока сприйнятливність, активність, накопичення досвіду, формування моральних почуттів під впливом побаченого прикладу і власної дії.

Традиційний підхід в системі освіти призводить до того, що у дитини розвивається низька самооцінка, що вкрай негативно впливає на формування образу «я». Те, що не має до них безпосереднього відношення, вони погано сприймають і швидко забувають. Тому в процесі занять необхідно розробляти такі форми роботи з дітьми, в яких школярі стають не пасивними об'єктами педагогічного впливу, а активними суб'єктами освоєння історико-культурного матеріалу. Завдання даного етапу, його методи і форми

реалізації визначаються переконанням, що дитина, будучи активним учасником, повноправним суб'єктом педагогічного процесу, не просто засвоює пропоновані їй знання, вміння і навички, способи творчої діяльності, а й переробляє їх у відповідності до наявного у неї соціального досвіду, інтелектуального і емоційного багажу, який вона має у своєму розпорядженні. Процес формування основ патріотизму у молодшого школяра буде більш ефективним за умови особистісного прийняття школярем базових загальнолюдських цінностей. Завдання музейного педагога – спланувати роботу так, щоб виникла проблема, результатом пошуку проблеми буде отримання нового знання, яке цікаве молодшому школяреві на емоційному рівні. Таким чином, поступово формується любов до батьківщини, почуття причетності до долі рідного міста. Знання про своє місто, його історію, розвиває інтерес до минулого, що є ключовим моментом мотивації до отримання цих знань.

У процесі розуміння і прийняття унікальності музейних предметів формується ставлення до першоджерела, включеного в історико-культурне середовище минулого. Пізнання культурної спадщини в музейному просторі дозволяє стати наступниками соціокультурного досвіду людства.

Мислення молодшого школяра, згідно Ж. Піаже (Піаже, 2003), конкретне і спирається на наочні образи і уявлення, тому абстрактні словесні пояснення для нього недоступні. Як ми говорили вище, для розуміння завжди потрібен реальний предмет або його зображення. При цьому дуже важливо, щоб заняття були комплексними, щоб діти не тільки думали, а й рухалися, слухали музику певної епохи, співали її пісні, бачили її зорові образи, сприймали б їх з точки зору історії.

Опановуючи логікою історичних подій, дитина встановлює взаємозв'язок між поняттями, усвідомлює зміст узагальнених понять, а цей зміст пов'язується з життєвим досвідом дитини. Дуже важливо створювати для дитини в ході пізнавальної діяльності позитивний емоційний фон.

Діяльність дитини в музеї як процес формування основ патріотичної культури молодшого школяра є процесуальною. Це означає, що найважливішим в музеї є не стільки кінцевий результат, скільки процес участі в заняттях, процес творчого переживання. Створення умов для саморозвитку і активності дитини, одна з найважливіших завдань музею в системі формування основ патріотичної культури.

У період осмислення предметного світу діти особливо сприйнятливі до деталей, потребують унаочнення, тактильних відчуттів, необхідним етапом розвитку інтелекту в цьому віці є маніпулювання предметами, так як дотик доповнює і збагачує зорову інформацію.

Це положення було обґрунтоване в експериментальних дослідженнях швейцарського психолога Ж. Піаже (Піаже, 2003, с. 112-113), який розцінював предметні дії в якості головного чинника формування інтелекту дитини («знати предмет – значить діяти з ним»), вважаючи їх основою для розвитку внутрішнього плану свідомості. Ж. Піаже, характеризуючи даний період розвитку дитини, називає його стадією конкретних операцій з предметами, так як дитина використовує моторний рух як спосіб досягнення нового, що допомагає розкриттю історико-культурного контексту окремих предметів. Головне – відчувати історичну «міль» і хоча б приблизно уявити собі минуле і образ думок людей другого часу. Таке «олюднення» предметів абсолютно необхідно для дітей молодшого шкільного віку, поки ще мало здатних до аналізу історичної ситуації. Для успішних занять в музеї повинні бути виділені окремі пам'ятники з експозиції або спеціальні зони для занять з дітьми.

Дуже важливо створювати для дитини в ході занять позитивний емоційний фон. У зв'язку з цим додамо, що інтерес – це найбільш поширена форма позитивних емоцій. Там, де є позитивна емоція, як правило, будь-які дії супроводжуються інтересом.

Молодші школярі, які переживають почуття радості, мають більше можливостей дізнатися і оцінити навколишній світ. Такій дитині легше

побачити красу і добро в природі і людському житті, в зв'язку з цим можна навести висловлювання психолога Р. Берна, що «у віці приблизно до 10 років у дитини формується почуття, яке буде переважати в його житті. При цьому дитина як би експериментує, по черзі відчуючи почуття злості, провини, образи, страху, радості, торжества. На щось не звертає уваги, щось з цього набору працює і приносить свої результати » (Ягупов, 2002),

Основне освоєння музейної інформації в молодшому шкільному віці здійснюється в ігровій діяльності. Як зазначає Л. Виготський в грі діти краще запам'ятовують, «... в кожен період дитячого розвитку творча уява працює особливим чином, властивим саме даному етапу розвитку, на якому стоїть дитина» (Виготський, 1991).

На думку Н. Анікеєва, «гра – особливий метод стимулювання активності дітей. Вона вимагає певних педагогічних зусиль, педагогічної майстерності. Психологічна сутність гри полягає в тому, що програні ситуації реальні » (Олексенко, 2012).

Діти молодшого шкільного віку надзвичайно активні, допитливі, рухливі і розвиваються за допомогою різноманітних видів діяльності. У цьому віці дитина відкриває принципово новий вид діяльності – навчальну, яка є провідним фактором становлення довірливої поведінки.

Для дитини молодшого шкільного віку заняття в музеї – це гра, яка містить елементи дослідницької діяльності: пошук, висунення припущень, створення чогось нового. В ході гри розвиваються вміння моделювання різних життєвих процесів і відносин, реальні ситуації переносяться в простір гри (своєрідний театр спонтанності).

Під рольовими музейними іграми розуміється реконструкція або проживання певних історичних ситуацій, що імітують соціальні ставлення, ускладнюються гіпотетичними ігровими ситуаціями (соціодраматургія). Форми музейної педагогіки роботи музею – екскурсії, виставки, квести, екскурсії, свята, інтерактивні програми, музейні заняття, музейні уроки, спектаклі, бали, майстер-класи, музейні свята – стимулюють аналіз дітьми

інформації, вчать висувати припущення і спонукають створювати щось нове. Важливо, що в основі засобів музею лежить пошукова, дослідницька, творча, рольова діяльність, спрямована на розвиток творчих здібностей, ініціативності, пізнавальних умінь і навичок молодших школярів.

Педагогічні можливості музею визначаються сукупністю ресурсів, які можуть формувати систему цінностей школяра через створення умов для творчої активності шляхом включення молодшого школяра в різні види діяльності. Педагогічний процес в музеї представлений як багатофункціональна система, що забезпечує формування здорового способу життя, що сприяє освоєнню досвіду відтворення елементів патріотичної культури як суспільної та особистісно значущої цінності в процесі творчої діяльності молодшого школяра, що сприяє оволодінню знань, умінь і навичок діяльності. Все це є важливою передумовою реалізації педагогічного потенціалу музейної педагогіки, її можливостей в системі формування патріотичної культури.

Засобами музею можливо вибудовування виховного процесу в умовах оптимізації розвитку особистісних якостей молодшого школяра, розвитку його пізнавальної активності в обраній сфері патріотичного знання. При формуванні патріотичних знань, як основи патріотичної культури доцільно використовувати те, що молодшим школярам близьке і знайоме: історію та історико-культурне середовище рідного міста. Різноманіття форм використання історико-краєзнавчого матеріалу, дає можливість проводити школярам самостійні дослідження, що формує уявлення про тісний взаємозв'язок історії країни з історією міста, історії міста – з історією своєї родини(Олексенко, 2012).

Історико-літературний музей, як установа культури, виконує культурно-просвітницькі, освітні, виховні та дозвільні функції. Людина від народження і незалежно від свого бажання все життя знаходиться в колі історії, історичних подій. Він повинен розуміти значення культури в цілому та історичної культури зокрема, як форми людського існування. Крім того,

загальноновизнано, що патріотична культура є складовою частиною загальної культури особистості.

Формування основ патріотичної культури дітей молодшого шкільного віку – цілеспрямований процес, пов'язаний з поняттям «формування», а під формуванням в педагогічній науці розуміється цілеспрямована управлінська діяльність, підпорядкована розвитку відповідних якостей, ознак, властивостей особистості (Черничко, 2014). Беручи це до уваги, під формуванням основ патріотичної культури школяра ми розуміємо активну взаємодію педагога-екскурсовода з учнями в умовах музею, в результаті чого відбувається систематизоване накопичення історико-патріотичних знань.

Реалізація даної ідеї дозволяє: збагатити сферу соціальних контактів дитини, навчальні завдання до реалій життя, урізноманітнити уявлення дітей в сфері предметних знань, збагатити враження про перебування в музеї. Зміна обстановки дозволяє активізувати увагу дітей, розвинути пізнавальні інтереси. Використання таких підходів сприяє формуванню цілісного уявлення про навколишній простір, забезпечення зв'язку між теорією і практикою, оскільки діти цього віку можуть об'єднатися в пошуку відомостей про життя і творчість своїх земляків, збираючи матеріали про ту чи іншу місцевому подію. Знайомство з архівними матеріалами, першоджерелами суттєво прискорить формування патріотичної культури.

У діяльності історико-літературного музею можна виділити кілька напрямків: екскурсійна діяльність, виставкова діяльність, проведення свят, участь дітей в різних заходах музею. Ця робота сприяє вихованню особистості молодшого школяра. У музеї також проводяться традиційні заходи за участю дітей: організовуються тематичні виставки, проводяться конкурси на кращу творчу роботу, на кращий дитячий малюнок; організовуються зустрічі з цікавими людьми міста. Так, на експозиції поставлено екскурс в світ дитинства окупованого міста і розроблена гра-екскурсія «Листи з фронту». Слід зазначити, що базовими напрямками в музеї є екскурсійна діяльність і комплексні екскурсійні програми. Під час

екскурсії молодші школярі отримують первинні знання про історію свого міста, вміння і навички, пов'язані з вивченням історичної місцевості.

Дані приклади діяльності музею доводять можливість формування патріотичної культури молодших школярів. Робота з молодшими школярами в умовах музею вимагає особливої професійної підготовки музейного педагога. Музейний педагог не має лише передати знання, а спрямовує діяльність молодшого школяра в потрібному руслі. У зв'язку з цим, формування основ патріотичної культури стає процесом цілеспрямованого розвитку особистості, її сторін, якостей під впливом спрямованого виховання і освіти, в результаті якого дитина набуває певну цілісність в сприйнятті історико-патріотичної інформації. В даному процесі відбувається історична освіта, виховання, навчання, за допомогою якого формуються і основи патріотичної культури як особистісної якості дитини.

Підсумовуючи сказане, наведемо виявлені нами в ході проведеного дослідження проблеми формування основ патріотичної культури у молодших школярів такі педагогічні умови, реалізація яких буде сприяти досягненню цілей патріотичного виховання: а) організація культурно-освітніх, пізнавальних, комунікативних, творчих, дослідницьких форм роботи, що спираються на інтерактивні, ігрові та освітні технології музейної педагогіки;

б) широкий вибір культурних об'єктів і видів культурної діяльності, можливості участі в дослідницькій діяльності, в заходах творчої, пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної та культурно-патріотичної спрямованості;

в) творче застосування інтерактивних технологій музейної педагогіки, що забезпечують поглиблення і розвиток цивільних, історико-патріотичних знань через засвоєння соціальних ролей;

г) створення педагогічних умов, що дозволяють молодшим школярам проявити свої потенційні можливості, розвинути їх нахили, здібності та інтереси;

д) включення в діяльність музею вчителів і забезпечення наступності формування патріотичної культури в умовах навчальної та позанавчальної діяльності.

Таким чином, включаючись в діяльність з освоєння культурних цінностей, молодший школяр виробляє потребу в інтелектуальному, духовному самопізнанні і самовдосконаленні.

Висновки до I розділу

У першому розділі «Теоретичні аспекти формування основ патріотичної культури молодших школярів» проведено аналіз науково-методичної, спеціальної та нормативної літератури з проблеми магістерського дослідження, що дозволяє зробити наступні висновки:

1. Проаналізувавши підходи до визначення понять «патріотична культура», «патріотизм» і «патріотичне виховання» в сучасній науково-педагогічній літературі (§ 1.1), ми прийшли до висновку про те, що слід чітко розрізняти ці поняття, хоча в багатьох визначеннях не завжди чітко можна простежити цю грань. Так, наприклад, ми розрізняємо поняття: «патріотична культура» і «патріотизм», «формування патріотичної культури» і «патріотичне виховання».

На наш погляд, доцільно вважати, що патріотична культура – це вища, інтегрована ступінь розвитку патріотичної свідомості особистості, що виявляється в її діяльності і вчинках. Патріотична культура як частина загальної культури особистості являє собою інтегративну форму розвитку патріотичних якостей особистості за допомогою формування і розвитку складових, як мінімум, трьох компонентів: когнітивного, ціннісного і поведінкового, які включають в себе знання, мотиви, бажання, волю, поведінку і діяльність, а також емоції, які виступають фундаментом для всіх інших її складових.

Тоді під формуванням основ патріотичної культури у молодших школярів доцільно розуміти процес освоєння дитиною рівня патріотичної

культури (знань і умінь, розвиток певних здібностей та емоційності), що відповідає її віку.

У структурі патріотичної культури виділено було три її компоненти: 1) когнітивний (збережені в пам'яті знання), 2) ціннісний (сприйняття Батьківщини і співвідносяться з нею понять і фактів як цінності), 3) поведінковий (діяльнісний) – справами проявляти свою патріотичну відповідальність, турботу про старше покоління. Ціннісний компонент виступає провідним, задаючи форму прояви двох інших компонентів.

У § 1.2 досліджується питання про історичні знання як базового складника патріотичної культури. При цьому, нами підкреслюється, що при формуванні патріотичної культури відбувається становлення особистості молодшого школяра як суб'єкта культури в єдності з: історичною пам'яттю; історичною свідомістю (передбачає наявність історичної пам'яті, властивість індивіда утримувати історичні факти в своїй пам'яті); історичними знаннями (знання з історії, що базуються на історичних прикладах, історичному сприйнятті кращих історичних традицій) і умінням оперувати наявними знаннями. Саме історичні знання школярів є одними із значущих чинників оптимізації та ефективної реалізації процесу формування патріотичної культури і включають в себе такі функції: а) освітня; б) комунікативна; в) діяльнісна. Таким чином, історичні знання школяра виступають базою для патріотичної позиції особистості і набувають мети і сенсу у розвитку структури патріотичної культури, структурними компонентами якої є патріотичні якості і почуття.

3. Психолого-педагогічними особливостями молодшого школяра в освоєнні знань є емоційність, тому основи патріотичної культури молодшого школяра повинні формуватися за допомогою посилення емоційного сприйняття (§ 1.3). Виявлені особливості дозволяють визначити молодший шкільний вік як найбільш сенситивний для осмислення, відчуття і прийняття позитивних цінностей суспільства через формування правильного ставлення до історичних подій, фактів, явищ.

Патріотичне виховання актуалізується за рахунок використання культурно-освітніх, пізнавальних, комунікативних, творчих, дослідницьких технологій, що в сукупності забезпечують реалізацію виховних і дидактичних завдань патріотичної спрямованості за допомогою залучення учасників освітнього процесу в умовах музею в історично достовірне середовище, просторове, візуальне та емоційне сприйняття історії, національно-культурних традицій і способу життя українців, що стимулює рефлексію і позитивне сприйняття молодшими школярами історичних фактів і історико-літературних об'єктів. У контексті даного віку найбільш адекватною формою діяльності виступає гра.

Гра завжди містить елементи дослідницької діяльності: пошук, висунення припущень, створення чогось нового. Молодші школярі беруть на себе певні ролі, обумовлені характером і описом проекту, це можуть бути історичні персонажі, літературні герої тощо. Під рольовими музейними іграми розуміється реконструкція або проживання певних історичних ситуацій, що імітують соціальні відносини, що ускладнюються гіпотетичними ігровими ситуаціями (соціодраматургія). Форми музейної педагогіки роботи музею – екскурсії, виставки, квест-екскурсії, свята, інтерактивні програми, музейні заняття, музейні уроки, спектаклі, бали, майстер-класи, музейні свята – стимулюють пошук і аналіз дітьми інформації, вчать висувати припущення і спонукають створювати щось нове. Правильно підібрані ігрові програми служать продуктивним способом закладення основ патріотичної культури.

РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПАТРІОТИЧНОГО КУЛЬТУРИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОГО МУЗЕЮ

2.1. Модель формування основ патріотичної культури у молодших школярів засобами історико-літературного музею

Перш ніж запропонувати теоретичну модель, описати її структуру та елементи, нагадаємо, що концептуальною базою для результативного формування основ патріотичної культури у молодших школярів, на наш погляд, доцільно вважати:

- 1) вікові особливості, пов'язані з домінуванням емоційності і рухової активності при сприйнятті інформації;
- 2) потенціал історичних знань, який, при патріотично орієнтованій подачі матеріалу, стає фундаментом патріотичної спрямованості ціннісних домінант дитини;
- 3) культурне середовище музеїв, що активізують емоційність і активність молодшого школяра за допомогою різних активних методів навчання і виховання.

З огляду на ці концептуальні засади, ми розуміємо під процесом формування основ патріотичної культури у молодших школярів активну взаємодію вчителя і педагога-екскурсовода музею з учнями, спрямовану на досягнення цілей патріотичного виховання, в результаті якої відходить систематизоване накопичення у дітей історико-патріотичних знань в ході освітнього процесу за допомогою емоційно-ігрової складової. Освітній процес, відповідно до дидактики, формально як структура (з позицій системного підходу) може бути описаний п'ятьма взаємопов'язаними елементами: цілями, змістом, методами, формами і засобами навчання. Таку теоретичну (або дидактичну) модель ще називають методичною системою навчання. Її схематичне уявлення може бути зображено графічно наступним чином (Рисунок 2).

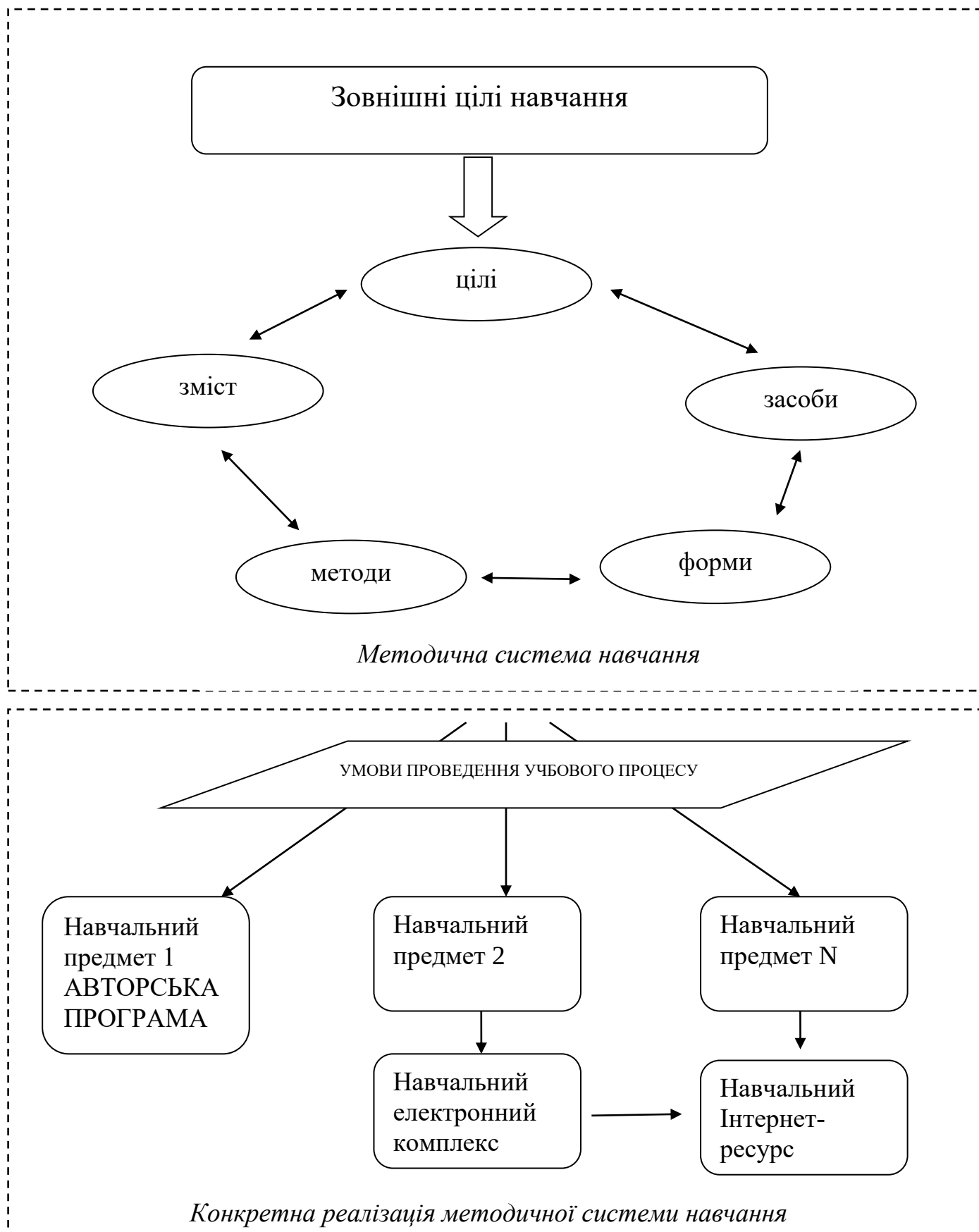

Рис. 2. Методична система навчання як теоретична модель учбового процесу

Вибравши за основу таку структуру і, з огляду на виявлені раніше теоретичні аспекти формування основ патріотичної культури у молодших школярів (див. Розділ 1), охарактеризуємо кожен елемент дидактичної моделі як методичної системи формування історико-патріотичних і літературних знань, що мають історико-героїчне і патріотичне забарвлення для молодших школярів засобами музейної педагогіки, за допомогою мультимедійних та інноваційних, інтерактивних музейних і традиційних технологій навчання в умовах історико-літературного музею (Таблиця 1).

Таблиця 1

Зміст елементів теоретичної моделі формування основ патріотичної культури у молодших школярів

Зовнішні цілі	✓ сформувати основи патріотичної культури у підростаючого покоління; ✓ сформувати ціннісне ставлення до історії і традицій України; ✓ сформувати активну патріотичну позицію; ✓ створити умови для розвитку школяра як особистості, як суб'єкта патріотичної діяльності. Нормативні документи з національно-патріотичного виховання: ✓ Наказ МОН від 16 червня 2015 року № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах»; ✓ Лист МОН України від 16.08.2019 № 1/9-523 «Про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019/2020 навчальному році» ✓ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 р. № 1233-р "Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року"
---------------	--

		✓ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р "Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні" ✓ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 №954-р «Про затвердження плану заходів щодо популяризації державних символів України, виховання поваги до них у суспільстві»
Отримані результати	Зовнішні цілі	✓ сформувані ціннісні ставлення до історії і традицій своєї малої батьківщини; ✓ розвинути інтерес школярів до історії Вітчизни і сформувані активну патріотичну позицію у молодшого школяра; ✓ розвинути вміння самостійного пошуку і аналізу історико-патріотичної інформації, носіями яких є музейні предмети, історико-патріотичні тексти, архітектурні об'єкти;
	дидактичні завдання	✓ знати основні історичні дати, факти і вміти відтворювати історичні знання (формується патріотичну свідомість, патріотичні знання); ✓ знати інформацію про історичні об'єкти рідного краю і вміти впізнавати їх (формується патріотичні знання); ✓ знати і вміти аналізувати історико-патріотичну інформацію; ✓ вміти використовувати свої знання в дослідницьких проектах, патріотичної спрямованості (відбувається саморозвиток молодшого школяра); ✓ засвоїти систему цінностей через проектну діяльність (формується почуття любові і гордості за свою Батьківщину);

Зміст навчання

Модуль 1. Історико-теоретичний (система знань про історію міста, історичні поняття, факти, інформація про історію рідного краю)

Модуль 2. Ціннісно-емоційний (включення емоцій у процес засвоєння історико-патріотичних знань через образи, створені літературою, куди входять: історико-літературні факти, об'єкти культурної спадщини, інформація про історичну велич свого міста в казках, дитячих літературних творах; театралізовані екскурсії, поетичні ранки, творчі завдання, літературно-ігрові та історичні вікторини).

Модуль 3. Проектно-дослідницький (вміння включати в зміст освіти історико-патріотичну інформацію з літературних, краєзнавчих, історичних матеріалів, включення школярів в самостійну діяльність, організація інтелектуальних, історико-патріотичних вікторин, дослідні роботи, практична діяльність).

Модуль 4 Підсумково-узагальнюючий (використання історичних знань, знань про музейні предмети і експозиції, вміння користуватися архівом, вміння працювати на експозиції, вміти здійснювати міні-дослідні проекти, практична діяльність, спільна проектна діяльність з батьками): «Генеалогічне древо моєї сім'ї», «Сімейний архів», «Сімейний альбом», Есе «Моя сім'я».

Методи навчання	1. Пошукові – пошук історико-патріотичного матеріалу в музеї, в бібліотеці, в архіві, отримання нових знань шляхом самостійного пошуку інформації. 2. Дослідницькі – самостійне дослідження, створення проектів на історико-патріотичну тематику. 3. Творчі – створення літературних, музичних, історичних майстерень, спрямованих на розвиток творчого мислення і пізнавальної активності школярів. 4. Ігрові – включають організацію та проведення історико-патріотичних ігор. 5. Рефлексія – занурення в ігрову ситуацію, в минуле, відчувши себе жителем тієї епохи.
Форми навчання	Урок, бесіда, відвідування музею, міні-лекція, екскурсія, комбінований урок, розповідь, полеміка, моделювання ситуацій.
Засоби навчання	Експонати, історичні реконструкції, презентації, мультимедійні технології і технічні засоби – інтерактивні дошки, проектори.

В ході побудови даної моделі, зокрема, при відборі змісту кожного з п'яти елементів дидактичної моделі їх «наповнення» здійснювалося нами з опорою на дидактичні принципи навчання (Грива, 2004):

- загально дидактичні принципи – з них ми вибрали: виховання і всебічний розвиток особистості в процесі занять; науковість; доступність; систематичність; зв'язок теорії з практикою; наочність; зв'язок навчання з життям; позитивний емоційний фон; врахування індивідуальних особливостей учнів;

- специфічно-дидактичні принципи – принципи, пов'язані з психолого-педагогічними віковими особливостями молодших школярів і з використанням ігрових технологій, технологій мультимедіа та музейними технологіями. Серед таких принципів ми особливо виділяємо в організації навчального процесу принцип «дотримання єдності емоційного і інтелектуального» в розвитку особистості, творчих здібностей, індивідуального мислення для проведення занять, спрямованих на максимальне використання потенціалу історико-літературного музею (його експозиційних матеріалів, виставок) і мультимедійних технологій.

На закінчення параграфа наведемо опис деяких занять з вказаних модулів (див. Таблиця 1) з використанням активних методів навчання, мультимедійних технологій та соціально-культурної діяльності, елементів медіакультури.

Модуль 1. «Історико-теоретичні знання» включає в себе цикл занять: «Розповідь про Київську Русь»; «Це наше і це твоє»; «Видатні постаті України»; «Вишиванка – твій генетичний код»; «Символи твоєї країни»; «Легенди і таємниці Русі».

Заняття «Розповідь про Київську Русь» передбачає знайомство молодших школярів з історією заснування Київської Русі з емоційним зануренням в період IX—XIII століть. Інтерес до змісту програми пов'язаний з новизною матеріалу, наочною стороною і ігровими елементами програми. Молодший школяр краще сприймає інформацію, якщо матеріал пропонується в образній формі. Для цього були розроблені спеціальні екскурсійні маршрути, і заняття завжди доповнювалося творчими завданнями. Спочатку школярі готують ілюстрації до різних тем: в один конверт вони поміщають ілюстрації, а в інший – їх назви або загадки, ключові слова до зображення. Також дається завдання-змагання: хто швидше збере «предмет» з розрізнених картинок. У роздаткових матеріалах ілюстрації історичних об'єктів міста. Другий блок занять: готують картинки до гри «Пам'ять». Дане творче завдання школярі виконують в декілька етапів. На першому етапі з

музейним педагогом діти відбирають об'єкти. Потім на спеціальних прогулянках-екскурсіях вони фотографують дані об'єкти. На заключному етапі їм слід знайти інформацію до ілюстрацій, дати історичний коментар, історичну довідку. Таким чином, вони вчаться активної позиції по відношенню до осмислення фактів історії Батьківщини, емоційного відношенню до них, що і стає основою формування патріотичної культури. Даний підхід дозволяє також посилити самостійність виконання завдання і підвищити пізнавальну активність дітей молодшого шкільного віку на фоні формування емоційно-позитивного ставлення до історичних реалій минулого України.

Модуль 2. «Ціннісно-емоційний» включає цикл занять «Літературний вояж», який дозволяє школярам відчувати велич української літератури, перейнятися почуттям гордості за свою Батьківщину, через образи, створені літературою і авторами, які проживали в Україні. Заняття передбачають знайомство молодших школярів з казками В. Сухомлинського, віршами Т. Шевченка, Л. Українки; вечір поезії «Юний поет», «Мій улюблений літературний персонаж», літературно-ігрові вікторини «Загадки українського письменництва». Основним завданням модуля є знайомство молодших школярів з дитячим літературною творчістю Т. Шевченка, яке охоплює цілий історичний період і пропонує новий формат інтерактивного спеціалізованого знайомства молодших школярів в музейному просторі з важливими історичними подіями країни. Завдання занять полягають у тому, щоб через казки, через літературну творчість письменників дати можливість відчувати дітям причетність до своєї культури, а також розбудити дитячу цікавість і уяву, розвиваючи школярів ще й в духовно-моральному напрямку [19]. Основна форма роботи – театралізована екскурсія – подорож оповіданнями, в якій і діти, і екскурсовод – казкові герої. Експозиція носить інформуючий та діяльнісний характер. Спеціально створене середовище підсилює емоційне сприйняття [20] досліджуваного часу і простору, акцентуючи емоційність в контексті уявлення про авторів і літературну спадщину України.

Модуль 3. «Проектно-дослідницький» включає в себе цикл занять. Розглянемо один з них. Так, наприклад, на занятті «Дорога в українське село» проходить моделювання ситуації приїзду в село (Музей під відкритим небом) в середині XIX століття, що є для молодшого школяра не просто формою пізнавальної діяльності, а важливим засобом для розуміння особливостей даного історичного періоду, специфіки розвитку села.

Модуль 4. «Підсумково-узагальнюючий» в якому реалізується спільна проектно-дослідницька робота школярів і батьків: «Генеалогічне древо моєї родини», «Сімейний архів», «Сімейний альбом», Есе «Моя сім'я», куди входить організація дослідницької роботи з архівом своєї власної сім'ї. Даний модуль розвиває у школяра ціннісне ставлення до своїх предків, історії своєї сім'ї, до людського життя взагалі, до знань і дослідницької діяльності. Це цікавий проект, який діти виконують із задоволенням. У підсумку у молодшого школяра з'являється почуття гордості за своїх предків. Такого роду сімейні проекти сприяють утворенню ще сильнішою зв'язку почуття патріотизму, оскільки пов'язують його не тільки з Батьківщиною, а й зі своєю сім'єю. В результаті складається система цінностей і стійке ставлення до світу, поведінка молодшого школяра. Молодший школяр проявляє почуття любові до своєї сім'ї, до малої і великої Батьківщини, відчуває почуття гордості за її минуле і сьогодення.

Таким чином, правильна організація всіх заходів на основі гри-подорожі, дослідницьких робіт і творчих проектів в умовах музею емоційно забарвлює ситуацію, створюючи умови для формування ціннісно-сміслових основ історико-патріотичної свідомості. Беручи активну участь в даних проектах, молодші школярі розширювали свій кругозір, розвивали творчі здібності, а також активно включалися в процес вивчення історії. У дітей вироблялося вміння співвідносити власні духовно-ціннісні переживання з змістовним контекстом музею, де вони отримували повноцінне інформаційне уявлення про історичний контекст музейної експозиції, музейний простір, що є визначальним в процесі формування основ патріотичної культури дитини.

Як узагальнення сказаного зупинимося на етапах процесу формування основ патріотичної культури у молодших школярів, які, на наш погляд, утворюють наступну послідовність і описують конкретну технологію освоєння змісту навчання:

- 1) етап мотивації (або мотиваційний);
- 2) етап дослідження (або проектно-дослідний);
- 3) етап організації інформації (або організаційно-інформаційний);
- 4) етап рефлексії;
- 5) етап застосування.

Зупинимося на змістовній характеристиці кожного з них.

Мотиваційний етап – характеризується створенням мотивуючої і об'єднує лійної поведінки, що має на увазі не навчити якогось конкретного знання, а ініціювати самонавчання, щоб молодший школяр зміг сам знаходити і отримувати необхідні знання, усвідомлювати значимість мети своєї діяльності. Знання молодшого школяра про минуле рідного села/міста збагачують історичні знання, отримані в школі. Завдання музейного педагога – спланувати роботу так, щоб виникло співробітництво і взаємодію школярів за рахунок підтримки комфортної атмосфери всередині групи, надати допомогу школярам під час обговорення проблеми. Робота музейного педагога по створенню таких умов підвищує залученість і зацікавленість, розкриває потенціал дітей. Важливий аспект пізнавальної мотивації – навчально-пізнавальні мотиви, мотиви самовдосконалення. Якщо школяр в процесі навчання починає радіти тому, що він щось дізнався, зрозумів, чогось навчився, значить, у нього розвивається мотивація, адекватна структурі навчальної діяльності. У зв'язку з цим треба відзначити, що історія в початковій школі – це якраз те, при вивченні чого навчально-пізнавальні мотиви можуть розвиватися дуже активно.

Проектно-дослідницький етап – співвідноситься з етапом пошуку інформації, шляхом застосування технологій інноваційної діяльності музею, розрахованої на творчу самостійну роботу школярів. Теми, пропоновані в

якості дослідних, повинні бути посилені розуміння школярів, враховувати вікові особливості, особисті інтереси та інтереси групи. У процесі дослідницької роботи учень повинен навчитися ставити проблему, висувати гіпотезу, задавати питання, робити висновки. Проектування вчить чіткості в роботі, формує цілеспрямованість і самостійність.

На даному етапі важливо навчити бачити історію в сьогоdnішньому дні, усвідомити сьогоdnішній день як частина історії. Минуле в патріотичному вихованні виступає як ресурсна база духовності, заснована на традиціях, на історичних знаннях. В. Сухомлинський вважав: «досягти того, щоб вихованця вже в дитинстві хвилювало сьогодення і майбутнє Вітчизни, – одна з найважливіших передумов запобігання моральних зривів в роки отрочтва. Цивільні думки, почуття, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність – це основа людської гідності. Починаючи з молодшого шкільного віку, потрібно знайомити дітей з широким колом історичних подій, знань, читати їм розповіді про минуле людства, тоді поступово у свідомості дитини починає формуватися перше поняття про добро і зло, справедливість і несправедливість, честі і безчестя» (Павленко, 2005).

При цьому вивчення (пошук, спостереження, систематизація) передбачає наявність основних етапів, характерних для наукового дослідження: вибір області дослідження, визначення проблеми, складання плану і графіка роботи, розробка гіпотез, зіставлення гіпотези з результатами, оцінка, висновки і постановка нових проблем. Поставлена проблема і тема повинні бути актуальними для дитини, дослідницька робота повинна виконуватися ним добровільно і бути забезпечена необхідними обладнанням, засобами і матеріалом.

Важливо, щоб молодший школяр на початковому етапі навчання в музеї міг зрозуміти різноманіття історії, здивуватися її відкриттям, і вникнути в процес її пізнання, відчувати радість і захват відкриття. При такій побудові процесу забезпечується розвиток комунікативної сфери у дітей молодшого шкільного віку. Також діти набувають такі розумових вмінь, без

яких неможливе самостійне виконання дослідницької або проектної роботи. Даний етап проводиться в малих групах, з використанням для кожної групи різного матеріалу для вивчення, на підставі якого учні та здійснюють свій пошук. Пошук нового знання починається з виникнення у дитини питання, труднощів, неможливості що-небудь здійснити, тобто з проблеми, яка природним чином викличе психологічну необхідність пошуку її вирішення (Саух, 2011).

Організаційно-інформаційний етап – сенс етапу організації інформації полягає в тому, щоб виділити факти, які підтверджують отриману інформацію або спростовують її. Даний етап забезпечує систематизацію нових знань молодшого школяра, вчить доводити, обґрунтовувати свої ідеї, висновки. Дуже важливим результатом цього процесу є вміння самостійно працювати з отриманою інформацією, тобто, відкидаючи несуттєві деталі, витягувати наукові дані, необхідні для доказу висунутої гіпотези. Таке вміння цілеспрямовано формується тільки в процесі проведення самостійного дослідження. Школярі знайомляться з особливостями фіксації результатів і ходом дослідницької роботи за допомогою фото- і відеозйомки. У зв'язку з цим зміст етапу організації інформації полягає в тому, щоб виділити факти, які її підтверджують або спростовують. Дуже важливо, щоб діти молодшого шкільного віку були підготовлені до сприйняття музейної інформації, тому необхідно організувати діяльність дитини. Діти повинні отримувати в цей період можливість для різноманітної реалізації своїх здібностей і всебічну підтримку. У зв'язку з цим музейному педагогу треба навчити дітей обговорювати, висловлювати свою думку, виробляти свою позицію.

Під час обговорення інформації ефективні внутрішньо групові дискусії. Учена М. Юхневич більше двадцяти років займається дослідженням музейної справи й прийшла до висновку, що тільки люди (не закони, штрафи або існуюча бездіяльна мережа державних органів охорони пам'яток), виховані на повазі до історичної спадщини, котрі ввібрали в себе культуру

минулих поколінь, стануть реальними захисниками цієї спадщини. Вони виховують і своїх дітей в цьому ж дусі і створять реально діючу державну систему органів і законів, яка збереже спадщину (Мілютіна, 2011). Даний етап забезпечує систематизацію нових знань молодшого школяра, вчить доводити, обґрунтовувати свої ідеї, висновки.

Рефлексія, або етап застосування, – на даному етапі дитина вчиться взаємодіяти з придбаним історичним досвідом і отримувати з нього уроки з використанням історичних знань в своєму дослідженні. На цьому етапі відбувається повернення до початку дослідження, а точніше, до проблеми і оцінюється те, якою мірою вона вирішена з обов'язковою презентацією цих результатів. Молодший школяр пробує свої сили у взаємодії з отриманим історичним досвідом, вчиться використовувати і застосовувати власні історичні знання в своєму дослідженні. На цьому етапі відбувається повернення до початку дослідження, а точніше, до проблеми і оцінюється те, якою мірою вона вирішена.

Таким чином, виділені і охарактеризовані вище етапи процесу формування основ патріотичної культури у молодших школярів в своєму послідовному застосуванні для досягнення цілей навчання і засвоєння змісту являють собою технологію, що сприяє сформованості основ патріотичної культури у молодших школярів під час навчального процесу і патріотичного виховання школярів в умовах історико-літературного музею.

2.2. Методичний інструментарій формування основ патріотичної культури молодших школярів засобами історико-літературного музею

Залучення дітей молодшого шкільного віку до музеїв в значній мірі залежить від навчальних закладів, роль яких не тільки проявляється в організації відвідувань, але є більш складною і опосередкованою. Постійне використання музейних зібрань в освітньо-виховному процесі сприяє активізації інтересу до музею. Цікаво буде зазначити, що на рубежі 19-20 століть в якості головної мети освіти була висунута ідея розвитку особистості

за допомогою предметного методу і тоді ж формується модель музею, яка покликана бути засобом реформування школи і одночасно – частиною єдиної системи позашкільної освіти. У цей час вперше починають проводитися екскурсії, головним чином для учнів, а з-поміж музейних працівників виділяється – екскурсовод. Музей став розглядатися як засіб поширення знань, що мають науковий характер і предметну основу. Створюється система залучення учнів до музею, яка передбачала його регулярне відвідування, поетапне освоєння культурної спадщини, і обов'язкову включеність музею в освітній процес школи. Висвітлюється це в тому, що велика увага в цей час приділялася плануванню спільної діяльності, укладанню договорів на відвідування музеїв учнями протягом року (Панченко, 2015).

Сьогодні з'явилася нова тенденція у взаємодії музею і школи. Її можна визначити наступним чином – це прагнення до партнерства, тобто інтеграція. Високий ступінь готовності музею до співпраці, пряме його включення в шкільну реформу дали підставу говорити про прагнення до взаємодії і до вирішення загальних завдань, які зводяться до діалогу музею і маленьких глядачів. Школа і музей сьогодні повинні активно шукати підходи, завдяки яким культура відкриється підростаючому поколінню в усьому багатстві її смислів, драматичних колізій, протиріч і досягнень, і головне в її правоті. Навчальні прогулянки, екскурсії, бесіди з родичами змінюють ставлення до сім'ї, до школи, і до таких понять, як мала і велика родина, формуючи правильні уявлення і знання, що в кінцевому підсумку, впливають на розвиток суспільства в цілому. Все це спрямовано на правильне сприйняття історії, цілісне уявлення про вікові традиції культури українського народу, розуміння синкретичності народної художньої творчості, багатства духовного життя.

Для реалізації даного завдання важлива співпраця школи і музею, практична спрямованість яких полягає в спільних цілях і завданнях, спрямованих на розвиток історико-патріотичного потенціалу молодших

школярів і його використання в діяльності музею, шляхом включення в діалог з історією, культурою і традиціями свого міста, своєї Батьківщини.

Створюючи умови для творчої, проектної діяльності школяра в музеї, ми розвиваємо у нього інтелектуальні вміння з вивчення історико-патріотичного матеріалу (Панченко, 2015).

Останнім часом в музеях набуло актуальності використання різних форм роботи з відвідувачами, переваги такого підходу полягають в більш глибокому зануренні в конкретні теми, варіативність форм і методів роботи. Ми пропонуємо розділити форми роботи з дитячою аудиторією в музеї на наступні типи: інноваційні, смислові та технологічні. Зупинимось на короткій характеристиці кожного з них.

Інноваційні форми – сприяють розширенню функцій музею і рішення проблем сучасного соціуму.

Смислові форми – дозволяють виявляти і пред'являти за допомогою експозицій, ігрових занять нові не проявлені раніше зв'язки між музейними предметами, пам'ятниками матеріальної культури. Дані програми дають можливість створювати інтегрований освітній простір, руйнувати «стіни» між шкільними предметами.

В рамках технологічних форм з'являються нові підходи подачі інформації. Наприклад, після екскурсії дітям пропонується побудувати модель історичного об'єкта. Поетапне створення об'єкта дає ключ до подання об'ємно-просторової структури пам'ятника і його особливостей.

Охарактеризуємо традиційні форми, які використовуються в музеї при роботі з відвідувачами (Дробна, 2011) :

«Музейний урок – навчальне, розвиваюче, ігрове, студійне, практичне заняття. Музейний урок включає в себе розробку нових знань за допомогою створення механізмів зворотного зв'язку з дітьми. У програмах музею музейні педагоги використовують методичні посібники, спрямовані на «освоєння музейного простору».

Екскурсія – презентація експозиції (виставки), повної (оглядова екскурсія) або часткової (тематична екскурсія). Екскурсія вимагає серйозної роботи і підготовки школярів. Сьогодні інтерактивні і театралізовані екскурсії, а також екскурсії-дослідження, екскурсії-вікторини, екскурсії-гри входять в повсякденну роботу музеїв. В дані екскурсії вводяться також додаткові елементи, такі як перегляд кінофільму, бесіди, фото, прийоми театралізації, аудіо-ілюстрації тощо.

Бал або танцювальний вечір – програма з зануренням в історико-культурне середовище.

Майстер-клас – як спосіб демонстрації майстерності (наприклад, виготовлення предмета народних ремесел та промислів».

Комплексні форми: «(А) Гурток – надає музейному педагогу необмежені можливості в творчому експериментуванні, кожному заняттю оригінального вигляду, заснованого на різному поєднанні елементарних музейних форм і інновацій, запозичених з інших сфер культури і освіти; (Б) Студія – припускає, на відміну від гуртка, обов'язкове включення в процес навчання компоненти художнього твору. Робота в студії дає дитині можливість з'єднати активно-творчі та екскурсійні форми діяльності. Молодший школяр стає активним суб'єктом діяльності, що не може не позначитися на його інтересі; (В) Клуб – пізнавальне дозвілля, а також відпочинок і спілкування; (Г) Літературні та музичні вечори » (Дробна, 2011).

Література – джерело культурного розвитку дитини, яка залишається одним з пріоритетних в історичній освіті засобом формування патріотизму і здійснюється через навчальні тексти і матеріали. Патріотизм, любов до рідного народу, повага до його культури завжди відрізняла видатних представників вітчизняної словесності. Шкільна історія постає сьогодні як версія історичної спадщини і є свого роду варіантом офіційної історії. Для того щоб історію країни, свого міста, своєї родини передавати наступним поколінням, її треба знати.

Сьогодні досить популярні літературні твори на історичні теми. Класифікуючи різні історичні повісті: «в літературі існують три способи розповідати про минуле. Перший – коли минуле використовується як привід, як фантастична передумова, що дає свободу уяві. Другий – коли пізнаваність минулого забезпечується наявністю персонажів, взятих з енциклопедії. Третій спосіб – зображення минулого. Реальні або вигадані герої говорять і діють так, як могли б говорити і діяти люди того часу» (Гурин, 2011).

У літературі історичні події описуються без закономірностей, акцент робиться на індивідуальне, унікальне або випадкове, тим самим вказуючи на фрагментарність і непізнаваність минулого. Література передбачає і допускає вигадку, історія відноситься до жанру «невигадані», в художньому творі важливіше не про що сказано, а як. В історичному оповіданні навпаки, важливіше не як сказано, а про що.

Все це підтверджує той факт, що література має самостійне значення, характеристики, функції і механізми, безумовно підвищує ефективність формування основ патріотичної культури у дітей молодшого шкільного віку, оскільки залишається її важливим компонентом. Ще К. Ушинський (Ушинський, 1945). радив ростити дітей на творах народної творчості, за допомогою яких дитина легше входить в навколишній світ, повніше відчуває красу рідної природи, засвоює уявлення народу про красу, моралі, знайомиться з обрядами і звичаями, пізнає мову. Формуванню патріотичної культури сприяє знайомство з легендами, міфами, легендами, які найкращим чином відповідають запитам дітей молодшого шкільного віку, органічно відповідаючи дитячій психології.

Фестиваль – форма, котра не тільки збагачує в цілому соціокультурну форму музею, а й вносить в неї новий зміст.

Зупинимось детальніше на інноваційних формах, до яких сьогодні справедливо відносяться не тільки мультимедійні та Інтернет-програми, але музейні акції, квести, історичні реконструкції тощо.

Квест-екскурсія – це екскурсія-подорож, без традиційних екскурсоводів з пошуками і пригодами. Це занурення в атмосферу часу, переміщення по місцевості, в процесі проходження якої історичні реалії чергуються з цікавими загадками і головоломками, а місто постає то загадковим, то добре впізнаваним. Дана форма особливо підходить дітям молодшого шкільного віку.

Надзвичайно перспективним напрямком на сьогоднішній день є мультимедійні програми і програми на сайтах музеїв. Інформаційна революція останніх десятиліть відкрила для мільйонів людей доступ до матеріалів комп'ютерних мереж, можливості пошуку і аналізу інформації, її моделювання. Нові інформаційні потоки і технології поширюються і в сфері освіти, бібліотек, музеїв (Черничко, 2014).

При пошуку інформації використовуються електронні підручники, навчальні та контрольні програми, енциклопедії та довідкові матеріали, освітні ігри. Названі посібники виконують різноманітні функції – від надання історичної інформації і організації навчально-пізнавальної діяльності до перевірки їх знань і умінь. До переваг електронних посібників слід віднести (Дробна, 2011): (1) розширення інформаційного поля, в якому можуть працювати учні; (2) рухливий характер інформації, широкі можливості її переміщення, компонування, моделювання; (3) використання елементів безпосереднього діалогу користувача з носієм інформації.

Є спроби створення відкритих сайтів, де кожен може залишити розповідь про свою сім'ю, вулиці, будинку. Ресурси Інтернету дозволяють стати джерелом знань, що забезпечує умови для активної пізнавальної, дослідницької роботи, коли школярі в процесі дослідження роблять відкриття для себе, тобто відкривають вже відомі факти і події минулого, явища і закономірності навколишнього життя. Останнім часом завдяки розвитку мультимедійних технологій музейні працівники прагнуть поєднувати лекції з наочним матеріалом, а також з виходом на експозицію. Наочність – обов'язковий елемент занять з учнями початкової школи. Необхідність більш

широкого використання в музейному процесі технічних засобів очевидна. Мультимедійні технології в музеї втілюють музейний матеріал в виразній, цікавій формі. Наприклад, музейний кінолекторій. Він допомагає в наочній формі дізнатися історію, вникнути в історичне середовище і пізнати історичний момент. Історичний кінолекторій цікавий не тільки як джерело пізнання, а й як засіб патріотичного виховання, відеоматеріал, який надає емоційний вплив і дозволяє впливати на розум і почуття молодших школярів. Перевага різноманітних програм музею в тому, що процес знайомства дитини з музейним простором набуває системності, регулярності, що дозволяє зосереджувати увагу маленького відвідувача на конкретній темі і при цьому показувати йому взаємозв'язок багатьох історичних процесів і явищ. Продумана програма музею формує у школярів потребу злиття з музеєм, а значить, з історією, наукою, технікою, мистецтвом. Цей підхід реалізується в створенні інтерактивних програм, в яких інтегруються елементи екскурсії, ігри, театралізації, пошукової та творчої діяльності.

У музеї досить активно використовується ігровий метод для активізації освітнього або виховного процесу. Гра (проведення традиційних свят, інтелектуальні конкурси тощо) стає незамінним атрибутом музейної діяльності. У грі через символізм дії дитина отримує уявлення про історичну дійсність з урахуванням включення творчого потенціалу. Дитина в музейному просторі бачить доказ достовірності, звідси ігрова діяльність усвідомлюється не як схема розваги, а як схема пізнання. У цьому віці уява і фантазія допомагають дитині перейнятися духом того чи іншого історичного часу, продумана і організована гра на основі краєзнавчого матеріалу допоможе створити ситуацію, при якій школяр переведе в свій життєвий досвід ті цінності історії, пов'язані з моральними проблемами, які йому належить пережити в грі.

Таким чином, музейному педагогу або вчителю-екскурсоводу, який працює разом з дітьми в музеї, надається можливість планомірно досягати поставленої мети і дидактичного завдання різного рівня. Включаючи дітей в

навчально-виховну діяльність патріотичного змісту в музеї, педагог-екскурсовод може поступово переходити від простих результатів до більш складних, орієнтуючись на рівень знань дітей, інтереси і потреби, ступінь підготовленості молодшого школяра до сприйняття музейної інформації в рамках занять в умовах історико-літературного музею.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що всі описані вище методи навчання та спеціальні методи музейної педагогіки можуть використовуватися вчителем або музейним педагогом-екскурсоводом в умовах музею однаково ефективно, враховуючи цілі і завдання, які окреслені в освітньому процесі. Більш того вони можуть самостійно конструювати свої методи на основі існуючих, але в даному випадку необхідно проводити аналіз обраної комбінації методів – чи задовольняють вони в своїй сукупності вимогам і основним характеристикам методів навчання.

Відзначимо, що представлений аналіз характеристик методів дозволяє нам говорити про те, що всі зазначені методи відносяться до групи практичних і вербальних методів навчання в класифікації по джерелу знань, і дозволяють реалізовувати принципи активного навчання, що сприяє стійкості і довговічності знань.

Крім того, базуючись на розумінні методів навчання як «упорядкованих способах взаємопов'язаної діяльності вчителя і учня, спрямованих на досягнення цілей навчання» (Дробна, 2011), нами був придуманий механізм для формування основ патріотичної культури у молодших школярів в умовах історико-літературного музею. В основі даного механізму ми враховували, той факт, що музей – це сильний засіб не тільки для створення емоційного зараження цільової аудиторії, а й засіб підтримки емоційного фону протягом усього заняття. Ми враховували і те, що музейні експозиції та умови сприятливо впливають і на рефлексію молодших школярів. В результаті рефлексії вони через аналіз себе в історичній ситуації або в літературному сюжеті, наприклад, за допомогою педагога-екскурсовода і сучасних мультимедійних та інтерактивних технологій і засобів отримують

можливість усвідомити себе часткою історичної події або літературного твору, а також співвіднести себе з приналежністю до героїчного минулого своєї Батьківщини.

2.3. Критерії та методика оцінювання досягнення показників сформованості основ патріотичної культури у молодших школярів

Найважливішою складовою будь-якого науково-педагогічного дослідження, в рамках якого проектується або впроваджується в освітню практику конкретна педагогічна технологія або методика навчання, спрямовані на формування або розвиток певних якостей в учнів, є вибір системи оцінювання результатів.

Особливої актуальності це має в дослідженнях, що мають пряме відношення до навчального процесу в школі. З огляду на певні рівні засвоєння знань і умінь, що визначають сформованість конкретної діяльності або якостей в учнів, можна підбирати адекватні методи діагностики, спрямовані на виявлення результативності запропонованої методики або технології. У певному сенсі це може забезпечувати більш об'єктивне оцінювання та самих результатів освітнього процесу в школі.

Ми враховували погляди корифеїв педагогічної діагностики, наприклад, О. Майорова, Л. Спіріна, В. Полонського, Д. Чернілевського, які пропонують розглядати критерій оцінювання, по-перше, як головну ознаку, показник рівня володіння навчальним матеріалом, який має значення стимулу для підвищення навчальних досягнень учнів. А по-друге, вважають, що критерій може служити підставою для оцінки, визначення або класифікації конкретних властивостей досліджуваного предмета або об'єкта, виступаючи еталоном і для позначення вищого рівня досліджуваного явища.

Спираючись на існуючі в педагогічній науці результати науково-методичних досліджень з проблем діагностики результатів освітнього процесу в школі (Ягупов, 2002) нами були розроблені спеціальні критерії для діагностики досягнення цілей патріотичного виховання та дидактичних

завдань по формуванню основ патріотичної культури молодших школярів як в умовах історико-літературного музею, так і традиційних занять в школі, наприклад, «Я досліджую світ».

Досліджуючи проблеми конструювання критеріїв для діагностики результатів освітньо-виховного процесу у школярів, учений В. Лутовінов (Ягупов, 2002) позначає наступні вимоги до критерію: «по-перше, критерій повинен бути об'єктивним; по-друге, критерій повинен відповідати вимогам необхідності і достатності; по-третє, він повинен дозволяти оцінити властивості, атрибути даного об'єкту ».

Звернемо увагу, що саме В. Лутовінов, досліджуючи проблеми патріотичного виховання, розробив і критерії оцінки результатів цього процесу. Для визначення критеріїв патріотичного виховання він виділяє чотири блоки: когнітивний (пізнавальний), світоглядно-ціннісний, мотиваційно-потребнісний, діяльнісно-поведінковий. Однак ці блоки і відповідні їм критерії відносяться до всіх вікових категорій, і в них не враховується специфіка молодшого шкільного віку, в якому патріотизм ще тільки формується, він поки що не виступає в якості світоглядної цінності. У молодших же школярів мотиваційно-потребнісний блок ще не виділено з ціннісного, входячи в нього, що також актуалізує розробку критеріїв сформованості цього спільного блоку. Те ж саме відноситься і до критеріїв когнітивного і поведінкового блоку, які вимагають своєї розробки виходячи із специфіки молодшого шкільного віку.

Зупинимось тепер на змістовній характеристиці запропонованих нами критеріїв (див. Таблиця 2), що дозволяють визначати рівень сформованості основ патріотичної культури у молодших школярів, розроблених нами з урахуванням дидактичних завдань і змісту навчання побудованої дидактичної моделі (див. Таблиця 1). Крім того, критерії були нами розроблені з урахуванням того, що патріотична культура визначалася нами (див. § 1.1 і Малюнок 1) як структура стабільних компонентів. Крім того,

виділені критерії співвідносяться з трьома блоками, котрі утворюють патріотичну культуру – когнітивним, ціннісним, поведінковим.

Перерахуємо ці критерії, розділивши їх згідно блоків:

- *«Когнітивний»*:

о Сформованість знань з історії України і малої Батьківщини (свого міста, краю);

о Сформованість уявлень про те, як історія краю вписана в історію країни;

о Сформованість умінь розуміти логіку історичних подій;

- *«Ціннісний»*:

о Емоційне сприйняття історичних подій свого міста;

о Емоційне сприйняття історичних подій своєї країни, оцінка їх як значущих;

о Позитивна оцінка свого міста, краю, країни;

- *«Поведінковий»*:

о Прагнення до отримання історичних знань;

о Використання історичних знань в дослідницьких проектах, що мають патріотичну спрямованість;

о Включення в різну діяльність патріотичної спрямованості.

Виразність критеріїв визначалася на основі анкетування школярів (див. Додаток Б) і виконання тестових завдань (по 10 бальній шкалі) і характеризувалася трьома рівнями: низький, середній і високий. На основі виділених критеріїв і рівнів були визначені конкретні показники для кожного рівня сформованості основ патріотичної культури у молодших школярів (див. Таблиця 2).

Таблиця 2

Критерії (показники і рівні) сформованості основ патріотичної культури у молодших школярів

	Критерії	Рівні сформованості		
		Високий (60-100%)	Середній 40-60%)	Низький (до 40%)
КОГНІТИВНИЙ	1. <i>Сформованість знань з історії Вітчизни і малої Батьківщини (свого міста, краю)</i>	Сформовано тимчасові і просторові знання про історичні події рідного міста	Частково сформовані часові та просторові знання про історичні події рідного міста	Відсутність тимчасових і просторових знань про історичні події рідного міста
	2. <i>Сформованість уявлень про те, як історія краю вписана в історію країни</i>	Міцні основоположні знання про те, як минуле рідного міста співвідноситься з минулим країни (історичним, етнічним, соціальним)	Фрагментарні знання основних фактів про те, як минуле рідного міста співвідноситься з минулим країни (історичним, етнічним, соціальним)	Відсутність знань про те, як минуле рідного міста співвідноситься з минулим країни (історичним, етнічним, соціальним)
	3. <i>Сформованість умінь розуміти логіку історичних подій</i>	Розвинена здатність самостійно аналізувати історичну інформацію, вміння на основі знання факту або події визначати послідовність історичних подій	Номінальна здатність самостійно аналізувати історичну інформацію. Часткове вміння на основі знання факту або події визначати послідовність історичних подій	Відсутність здатності аналізу історичної інформації, невміння визначати послідовність історичних подій

ціннісний	4. Емоційне сприйняття історичних подій свого міста Яскраво виражене емоційне ставлення до подій минулого. Усвідомлення своєї приналежності до історії сім'ї, рідного міста, краю	Епізодично проявляється емоційне відношення до подій минулого	Номінальний інтерес і усвідомлення приналежності до історії рідного міста, краю	Відсутність емоційних проявів по відношенню до подій минулого, байдужість до історії свого міста, краю
	5. Емоційне сприйняття історичних подій своєї країни, оцінка їх як значущих	Стійкий інтерес до історії і культури України, почуття єдності з нею, позитивне ставлення	Нестійкий інтерес до історії і культури рідного міста	Відсутність інтересу до історії і культури рідного міста
	6. Позитивна оцінка свого міста, краю, країни	Виражене позитивне ставлення до свого міста, краю, країни	Змішані почуття по відношенню до свого міста, краю, країни	Відсутність яскраво виражених позитивних почуттів до свого міста, краю, країни
поведінковий	7. Прагнення до отримання історичних знань	Прагнення самостійно знаходити історичну інформацію і аналізувати її, розрізняти сліди історичного минулого в сучасній дійсності	Епізодично проявляється прагнення до оригінального пошуку історичної інформації, її аналізу	Відсутність прагнення до самостійного пошуку історичної інформації

	8. <i>Використання історичних знань в дослідницьких проектах, що мають патріотичну спрямованість</i>	Часте використання хронологічних даних, історичних фактів в проектах і творчих роботах, схильність до патріотичних проєктів	Епізодичне використання хронологічних даних, історичних фактів в проектах і творчих роботах, фрагментарність патріотичної спрямованості в проектах	Відсутність випадків використання хронологічних даних, історичних фактів в проектах і творчих роботах
	9. <i>Включення в різну діяльність патріотичної спрямованості</i>	Регулярне відвідування патріотичних клубів, участь в музейних акціях історико-патріотичного характеру, історичних реконструкціях.	Періодичне відвідування патріотичних клубів, рідка участь в музейних акціях історико-патріотичного характеру, історичних реконструкціях.	Відсутність включеності в різну діяльність патріотичної спрямованості

Наведемо методику використання критеріїв для вимірювання результатів освітнього процесу за допомогою тестування – визначення досягнень дидактичних завдань і оцінку показників освітнього процесу по кожному з трьох зазначених вище блоків.

Оскільки сформованість когнітивного блоку вимірюють критерії, пов'язані з отриманням знань школярами з історії України, малої Батьківщини (див. Таблиця Додаток А), то для діагностики застосовувалися тестові завдання, що дозволяють оцінювати досяжність критеріїв даного блоку:

- тести для 4 класу «Школа України» за темами навчальних предметів: «Я досліджую світ» і «Літературне читання»;

- розроблені нами тестові завдання з тематики «Українське село», «Школа» та ін., Які проводилися як в стандартній формі, так і у формі вікторини.

Результати тестових завдань оцінювалися за 10-бальною шкалою і характеризувались загальним обсягом виконаних тестів. При високому рівні школярі справлялися з 65% і більше виконаних завдань, при середньому рівні – з 40% і вище (до 65%) завдань, школярі з низьким рівнем сформованості критеріїв з когнітивного блоку могли вирішити правильно не більше 40% тестових завдань.

Завданням діагностики сформованості ціннісного блоку було виявлення того, наскільки при сприйнятті фактів історії країни і малої Батьківщини у школярів задіяна емоційна сфера. Для діагностики емоційно-чуттєвої сторони сприйняття використовувався колірний тест, розроблений швейцарським психологом Максом Люшером.

Тест М. Люшера є стандартним інструментом для визначення функціонального стану людини, його особливістю є здатність в ході діагностики дати глибоку (і одночасно з цим не усвідомлювану досліджуваним) характеристику його психологічного стану, в тому числі – виникаючої у нього при пред'явленні стимульного матеріалу як в знаковій, так і в символічній формі. Тест являє собою набір з восьми карток, чотири з яких (кольори: світло-жовтий, оранжево-червоний, синьо-зелений і синій) символізують різні характеристики оптимального, позитивного стану, інші чотири при їх виборі випробуваним свідчать про наявність у останнього негативних емоцій (тривожності, стресу, гніву).

Відповідно, перед педагогом, який проводить тестування стояло завдання визначити, яке саме почуття дитина відчуває при пред'явленні тих чи інших картинок, так чи інакше пов'язаних з Вітчизною – зі своєю країною (герб, прапор, Майдан незалежності, Київ тощо) або малою Батьківщиною, школою, історичними постатями, пов'язаними з історією міста і літературною творчістю відомих українських письменників.

Один зі стандартних варіантів тестування в цьому випадку – пред'явивши стимульну картинку, запитати дитину, яке зображення їй подобається. Якщо при пред'явленні всіх картинок, пов'язаних з великою і

малою Батьківщиною, школяр в 65% і більше випадків вибирає кольори спектра, то за ціннісним критерієм його позитивне емоційне ставлення до Батьківщини знаходиться на високому рівні; якщо він вибирає кольори позитивного спектра в 40% і вище (до 65%) випадків, то його сприйняття Батьківщини як цінності, позитивне ставлення до неї знаходиться на середньому рівні сформованості. Якщо ж при пред'явленні картинок, пов'язаних з великою і малою Батьківщиною, дитина в більшості випадків обирає кольори, що символізують негативні емоції, то її сформованість емоційного ставлення до великої і малої Батьківщини як цінності знаходиться на низькому рівні.

Що стосується діагностики вираженості критеріїв поведінкового блоку, то тут було використано кілька видів діагностичного інструментарію. По-перше, була задача подивитися налаштування молодшого школяра на діяльність патріотичного характеру, наскільки позитивно він її сприймає. Для цього також був використаний колірний тест М. Люшера, але вже з використанням символіки кожного кольору. Так, вибір учнем світло-жовтого кольору говорить про домінування в його поточному емоційному стані прагнення до спілкування, веселості, експансивності; вибір оранжево-червоного кольору вказує на наявність у нього сили волевого зусилля, наступальних, активних тенденцій; синьо-зелений говорить про наявність в даний момент почуття впевненості, наполегливості, іноді – впертості; вибір синього кольору говорить про задоволеність, спокій. В даному варіанті тестування дитині задавали питання, пов'язані з тим, наскільки їй цікаво самостійно шукати історичну інформацію, робити творчі роботи історичної спрямованості, ходити в патріотичний клуб, брати участь в музейних акціях.

В даному випадку робився не тільки кількісний аналіз (при виборі кольору позитивного спектра від 65%– високий рівень налаштованості на діяльність патріотичного характеру, при виборі кольорів позитивного блоку від 40 до 65% – середній рівень, а менше 40%– низький рівень налаштованості на діяльність патріотичного характеру), але і якісний – чи

змінився вибір школяра після участі в експериментальній авторській навчальній програмі в сторону переваги вибору оранжево-червоного і синьо-зеленого (наполегливість, впевненість) . А також, безумовно, порівнювалося чи змінилися установки школяра по відношенню до діяльності патріотичного характеру.

У той же час тест М. Люшера діагностував тільки те, як дитина ставиться до патріотично орієнтованої поведінки. Необхідно було визначити, а як вона себе проявляє в патріотично орієнтованій діяльності. Для цього було проведено опитування вчителів дітей, що беруть участь в експерименті. Оскільки в класах від дітей очікувалася протягом року активність в підготовці самостійний проектів з Я досліджую світ (в рамках позакласної роботи), то вчителі заповнювали картки на кожну дитину – скільки вона зробила проектів в минулому році, а потім – скільки вона зробила проектів протягом року, коли проводився експеримент.

Діти, які робили від 3 і вище проектів в рік, були віднесені до вибірки випробовуваних з високим рівнем сформованості поведінкового блоку патріотичної культури, учні, що роблять від 2 до 3 проектів – до випробовуваних із середнім рівнем сформованості поведінкового блоку патріотичної культури, які не роблять або роблять 1 проект – до випробовуваних із середнім рівнем сформованості поведінкового блоку патріотичної культури. Крім того, враховувався ще один критерій – чи відвідувала дитина регулярно патріотичний гурток. Якщо регулярно відвідувала – високий рівень сформованості, якщо рідко відвідувала – середній рівень, не відвідувала – низький.

Таким чином, поведінковий блок діагностували за трьома показниками – установки на діяльності, діяльність по використанню історичних знань в дослідницьких проектах, і патріотичну діяльність. Оцінки, отримані дитиною в кожному з трьох тестувань, склалися і ділилися на три – і ось ця вихідна оцінка і визначала, на якому рівні сформованості поведінкового блоку патріотичної культури молодший школяр знаходиться.

2.4. Організація і результати педагогічного експерименту

Коротка характеристика етапів педагогічного експерименту. Педагогічний експеримент був організований відповідно до методологічних вказівок щодо його проведення і представляв собою фактично експериментальну частину даного наукового дослідження.

Розрахунки і доказ експериментальних висновків були нами отримані з опорою на критерії математичної статистики і сучасні методи обробки результатів педагогічних досліджень.

Педагогічний експеримент проводився в період 2020-2021рр. і включав в себе три етапи – констатувальний, пошуковий і формувальний експеримент.

В ході констатувального і пошукового експериментів (перший і другий етапи педагогічного експерименту) був проведений збір і аналіз необхідної для уточнення гіпотези дослідження інформації. У ході формувального експерименту (третій етап) розроблялася дидактична модель формування основ патріотичної культури у молодших школярів та здійснювалася емпірична перевірка сформованих з її допомогою рівнів сформованості основ патріотичної культури у молодших школярів, використовуючи критеріальну оцінку.

На першому етапі (в ході констатувального експерименту):

- вивчалися тенденції і особливості патріотичного виховання школярів в Україні, і в першу чергу молодших школярів;
- вивчалися тенденції розвитку понятійного ряду визначень, пов'язаних між собою і тих, що відносяться до патріотичного виховання і патріотичної культури;
- аналізувався стан і проблема в області формування основ патріотичної культури у дітей молодшого шкільного віку засобами музейної педагогіки та з використанням експозицій і технологій музею, що має краєзнавчу і / або історичну специфіку з героїко-патріотичною спрямованістю;

- здійснювалась розробка і реалізація на практиці дидактичної моделі формування основ патріотичної культури у молодших школярів в умовах історико-літературного музею школи;

- проводилась перевірка відповідності розробленої дидактичної моделі та авторської Програми як її інтерпретації, що сприяють формуванню основ патріотичної культури у молодших школярів в умовах Історико-літературного музею, в тому числі і формування загальнокультурних та історичних знань, а також практичних умінь по використанню цих знань молодшими школярами у своїй навчальній діяльності.

У зв'язку з цим були досліджені освітні стандарти, державні програми з патріотичного виховання в Україні, електронні Інтернет-ресурси та навчально-методичні публікації, дисертаційні дослідження по даному напрямку.

На цьому ж етапі було проведено анкетування вчителів, вихователів, екскурсоводів, музейних працівників, проаналізовано існуючі підходи до патріотичного виховання, формування і розвитку основ патріотичної культури у школярів. Результати проведених досліджень були оброблені за допомогою методів математичної статистики.

На другому етапі педагогічного дослідження (в ході пошукового експерименту) було здійснено аналіз матеріалів анкетування, в тому числі і проведеного серед учнів, а також проведений відбір матеріалу для побудови дидактичної моделі формування основ патріотичної культури у молодших школярів, включаючи проектування і реалізацію цілей, змісту, методів, форм і засобів навчання. Для цього був вироблений опис актуальних засобів і музейно-педагогічних технологій, які максимально результативно дозволять скорегувати на практиці виявлені в результаті анкетування прогалини в освітньому процесі в школі, що має патріотичну спрямованість. При цьому результати анкетування дозволили також уточнити дидактичні завдання, на вирішення яких буде спрямована реалізація дидактичної моделі формування

основ патріотичної культури у молодших школярів. Крім цього, забезпечити в освітньому процесі:

- засвоєння знань основних історичних дат, фактів і розвиток умінь відтворювати ці історичні знання (формується патріотичну свідомість на основі історичних та історико-героїчних знань патріотичного характеру);
- засвоєння інформації про історичні об'єкти рідного краю і розвиток умінь впізнавати їх (формується історико-патріотичні знання);
- розвиток умінь аналізувати історико-патріотичну інформацію (відбувається саморозвиток молодшого школяра);
- розвиток умінь використовувати свої знання в дослідницьких проектах, патріотичної спрямованості (відбувається саморозвиток молодшого школяра);
- засвоєння системи цінностей за допомогою емоційно-особистісної складової діяльності молодших школярів в освітньому процесі (формується почуття любові і гордості за свою Батьківщину).

Третій етап педагогічного експерименту (формувальний експеримент) був присвячений перевірці ефективності проробленої роботи. Для цих цілей був виконаний аналіз і математична обробка результатів експериментальної роботи (із використанням t-критерію Ст'юдента), а також визначені критерії експериментального дослідження.

Відповідно до виділених цілей формування основ патріотичної культури у молодших школярів в умовах історико-літературного музею в рамках впровадження в педагогічну практику авторської Програми – інтерпретації побудованої дидактичної моделі, а також на основі результатів анкетування дітей молодшого шкільного віку, вчителів та працівників музею, які брали участь в формуальному експерименті, ми виділили комплекс заходів і визначилися з вмістом елементів дидактичної моделі, базового її елемента – змісту навчання (сукупності історико-патріотичних та літературних компетентностей, освоєння яких, на наш погляд, сприяє формуванню основ патріотичної культури у молодших школярів).

Запропонована авторська Програма повністю відповідає і відображає зміст теоретичної-дидактичної моделі формування основ патріотичної культури у молодших школярів (рівень початкової освіти). Відзначимо, що запропонований зміст був відібраний з урахуванням вимог Державного стандарту початкової загальної освіти та принципів навчання, і представлено в вигляді модулів за вказаними конкретним темам.

У кожній темі змісту навчання були виділені конкретні історико-патріотичні та літературні знання, на основі яких були сконструйовані тестові завдання, які використовуються нами в конкретних вікторинах і / або на початку деяких занять для контролю розуміння і їх засвоєння молодшими школярами.

Для перевірки цього факту, нами було проведено формувальний експеримент, який проводився на третьому етапі педагогічного експерименту в рамках даного магістерського дослідження.

В експерименті брали участь молодші школярі у віці 7-10 років, Банило-Підгірнівської гімназії Сторожинецької ОТГ Чернівецької області в кількості 35 осіб, які склали експериментальну і контрольну групи. Зауважимо, що рівень учнів був різний.

До контрольної групи потрапили діти, які не відвідували краєзнавчий гурток. В експериментальну групу потрапили діти, які мали підвищений інтерес до краєзнавства і з якими проводились заняття в музеї (це було експериментальне поглиблене навчання краєзнавства за авторською Програмою).

При плануванні формувального експерименту ми спробували виключити вплив на критерії таких факторів, як особистість педагога і рівень підготовки і розвитку молодших школярів.

Експеримент проводився протягом 2020-2021 навчального року. В експериментальній групі молодші школярі навчалися за запропонованою в авторській програмі системою модулів (див. Таблиця 1, § 2.1), а в

контрольній для навчання пропонувався лише матеріал з Я досліджую світ, передбачений затвердженими Типовими програмами.

Перед проведенням формуючого експерименту, а потім і по його ходу, проводилися контрольні зрізи з метою виявлення кількісних і якісних змін в експериментальній і контрольній групах. Нижче ми проведемо аналіз результатів цих зрізів.

Основна мета формувального експерименту полягала в тому, щоб виявити у молодших школярів наявність отриманих історико-патріотичних та літературних знань, що сприяють формуванню основ патріотичної культури в умовах історико-літературного музею, зокрема: знань з історії міста, про важливі історичні факти і події, про історичні об'єкти рідного міста, краю; літературних знань про об'єкти малої Батьківщини тощо. А також розвиток умінь дізнаватися історичні факти, події і об'єкти рідного краю; умінь знаходити і аналізувати історико-патріотичну інформацію; формування системи цінностей за допомогою емоційно-особистісної складової їх пізнавальної та творчої діяльності в освітньому процесі.

Таким чином, необхідно було перевірити на практиці чи дозволила авторська Програма (що є інтерпретацією запропонованої моделі формування основ патріотичної культури молодших школярів в умовах історико-літературного музею):

- сформувати в учнів систему знань про історію Батьківщини і рідного міста, історичні поняття, факти, інформацію про історію рідного краю;
- розвинути емоційний інтелект молодших школярів в процесі засвоєння історико-патріотичних знань через образи, в яких були позначені історико-літературні факти, об'єкти культурної спадщини, інформація про історичну велич Батьківщини і свого міста;
- перевірити уміння учнів отримувати історико-патріотичну інформацію з літературних, краєзнавчих, історичних матеріалів;
- перевірити чи навчилися школярі використовувати історичні знання, знання про музейні предмети і експозиції;

- чи отримали школярі вміння користуватися архівом, вміння працювати на експозиції;

- чи навчилися здійснювати міні-дослідні проекти спільно з батьками.

Для перевірки сформованості цих фактів, проаналізуємо результати двох контрольних зрізів, перший з яких був проведений на початку формувального експерименту (перед вивченням пропонованого змісту авторської Програми і шкільного гуртка з краєзнавства), а другий – після вивчення. Для отримання цих зрізів ми провели тестування і по дві вікторини в експериментальній та в контрольній групах.

Після проведення першого тестування, що включає анкетування школярів (див. Анкети Додатка Б) і вікторини був отриманий перший контрольний зріз і встановлено, що молодші школярі обох груп (експериментальної і контрольної) мають практично однаковий рівень історико-літературних знань по нашій проблематиці, але досить невисокий. При цьому емоційний фон при відтворенні ними конкретної історико-патріотичної інформації фактично відсутній. Крім цього, сприйняття Батьківщини, рідного краю і історичних фактів й подіями не є для школярів особливою цінністю.

Зауважимо, що тут нам важливо було показати, що діти і експериментальної, і контрольної груп мало відрізняються один від одного за наявністю історико-патріотичних та літературних знань. Їх головна відмінність була лише в мотивації і бажанні займатися в музеї. В експериментальній групі діти з великим бажанням хотіли отримувати знання і бажали більше перебувати й займатися в музеї.

Після проведення другого тестування, що включає і вікторини, був отриманий другий контрольний зріз і встановлено, що у молодших школярів в експериментальній і контрольній групах спостерігається зростання історико-патріотичних знань. При цьому формуються не тільки різні уявлення про історико-патріотичні події Батьківщини і рідного міста, а й

глибина знань про факти історії рідного міста, як вони співвідносяться з минулим країни (історичним, етнічним, соціальним).

Наприклад, в експериментальній групі спостерігається яскраво виражене емоційне ставлення до подій минулого Батьківщини і рідного краю. Діти усвідомлюють свою приналежність до історії сім'ї, рідного міста, країни, вміють створювати образи на основі емоційного сприйняття історії і літературного опису, наприклад, рідного міста. У контрольній же групі епізодично проявляється емоційне ставлення до подій минулого Вітчизни і малої Батьківщини, виражений чисто номінальний інтерес і усвідомлення приналежності до історії рідного міста, країни, діагностується слабке вміння в створенні образу на основі емоційного сприйняття історико-патріотичних фактів з історії Вітчизни, малої Батьківщини і рідного міста.

При перевірці тестових завдань усі результати розподілялися за рівнями і оцінювалися за критеріями згідно з наступною шкалою: низький рівень (рівень оцінок в діапазоні 1-3 бали); середній рівень (рівень оцінок в діапазоні 4-7 балів) і високий рівень (рівень оцінок в діапазоні 8-10 балів). Для наочного уявлення результатів тестування молодших школярів, що брали участь в експерименті, була складена таблиця розподілу частот балів.

Аналіз результатів тестування дозволив нам зробити наступні припущення: і в контрольній, і в експериментальній групах спостерігається тенденція зростання рівня сформованості основ патріотичної культури молодших школярів, але проявляються по-різному в емоційному відтворенні і стійкості історико-патріотичних та літературних знань про історію свого міста в контексті історії Вітчизни – Батьківщини, що свідчить про різний рівень сформованості основ патріотичної культури. У експериментальній групі цей рівень вище, на наш погляд, завдяки найбільшій мотивації школярів та спеціально-організованій подачі матеріалу в умовах історико-літературного музею.

Порівняння результатів другого тестування, проведеного після вивчення змісту авторської Програми – в експериментальній групі і після

вичення матеріалів курсу Я досліджую світ в контрольній групі, показало, що відмінність між двома вибірковими середніми в контрольній та експериментальній групах істотна. Таким чином, обробка отриманих результатів тестування дозволяють зробити висновок про результативність експериментального впливу запропонованого змісту навчання в авторській програмі, яка є інтерпретацією запропонованої дидактичної моделі формування основ патріотичної культури молодших школярів в умовах історико-літературного музею. Наведемо узагальнені результати педагогічного експерименту, отримані для експериментальної і контрольної груп (див. Таблиця 4).

Таблиця 4

Результати педагогічного експерименту

Рівні, група Критерії, період		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Когнітивний	<i>до</i>	63 %	60 %	28 %	30 %	9 %	10 %
	<i>після</i>	19,6 %	50 %	59 %	40 %	21,4 %	10%
Ціннісний	<i>до</i>	58,9 %	52 %	28,6 %	31 %	12,5 %	17 %
	<i>після</i>	17,9 %	45,83 %	44,6 %	35,42 %	37,5 %	18,75 %
Поведінковий	<i>до</i>	82,15 %	81,25 %	17,85 %	18,75 %	0 %	0 %
	<i>після</i>	30,3 %	83,4 %	50 %	16,6 %	19,7 %	0%

Підсумкові результати експерименту по формуванню основ патріотичної культури молодших школярів в історико-літературному музеї дозволили зробити наступні висновки: у дітей експериментальної групи значно підвищився рівень сформованості основ патріотичної культури в результаті використання авторської Програми в освітньому процесі, проведеному в умовах історико-літературного музею.

Після навчання за Програмою діти оволоділи вміннями пошуку історичної інформації і включенням її в практичну діяльність по реалізації конкретних проектів патріотичної спрямованості, все це сприяє становленню у молодших школярів патріотичної позиції, діти самі здатні зробити вибір в ціннісних орієнтирах і визначитися в життєвих пріоритетах в навчальних ситуаціях.

Порівняння результатів констатувального і формувального експериментів показує, що за всіма критеріями в експериментальній групі збільшилася кількість учнів з високим і середнім рівнем сформованості основ патріотичної культури і зменшилася з низьким рівнем. В експериментальній групі найбільші позитивні зміни відбулися на високому і низькому рівнях: школярі з низького рівня перейшли на середній і високий рівень. Експеримент підтвердив, що використання авторської Програми підвищує результативність освітнього процесу з формування основ патріотичної культури дітей молодшого шкільного віку.

Спільна діяльність педагога, батьків і учнів сприяла розвитку історичної пам'яті, історичних знань і цінностей, які і стали основами патріотичної культури.

За підсумками формувального експерименту було встановлено, що у молодших школярів з експериментальної групи значно підвищився рівень сформованості основ патріотичної культури. Включення школярів у практичну діяльність патріотичної спрямованості історико-літературного музею, участь в різних патріотично орієнтованих заходах – все це сприяло формуванню у молодших школярів основ патріотичної культури, усвідомлення ціннісних орієнтирів. Використовуючи отримані історико-патріотичні та літературні знання, молодші школярі активно їх застосовували на практиці в ході рольових ігор, вікторин та літературних вечорів. Це проявилось в активності патріотичного характеру, школярі самі придумували питання для конкурсів і сценки для організованих педагогом тематичних музейних заходів та історичних вечорів, літературних свят. При цьому в

завданнях, які вони придумували і виконували в рамках занять в музеї, діти сприймали свій край, батьківщину як цінність. Все це свідчить про результативність запропонованої дидактичної моделі та її інтерпретації – у вигляді авторської Програми.

Висновки до 2 розділу

Другий розділ «Реалізація дидактичної моделі формування основ патріотичної культури у молодших школярів в умовах історико-літературного музею» присвячений побудові та її апробації в рамках педагогічного експерименту.

Структура дидактичної моделі і змістовна характеристика кожного з п'яти її елементів, а також етапи процесу формування основ патріотичної культури у молодших школярів в умовах історико-літературного музею було описано в § 2.1. Крім того були вказані положення, які склали концептуальний базис для її побудови та визначені змістовно п'ять етапів процесу формування основ патріотичної культури у молодших школярів в умовах історико-літературного музею (мотиваційний, проектно-вишукувальний, організаційно-інформаційний, етап рефлексії та застосування).

Опису методів, форм і засобів формування основ патріотичної культури у молодших школярів, які сприяють результативності освітнього процесу в умовах історико-літературного музею був присвячений §2.2.

Форми роботи з відвідувачами в музеї, які доцільно використовувати в роботі з молодшими школярами, на наш погляд, були описані в поєднанні з деталізацією використання конкретних засобів навчання, в тому числі і музейних засобів і технологій.

Проаналізувавши методи, форми і засоби навчання, з урахуванням досягнень музейної педагогіки та вікових особливостей школярів, нами були

обрані ті, в основі яких лежить ігрова діяльність, мультимедійні технології і тематичні експозиції літературно-історичного музею як найбільш результативні у розвитку основ патріотичної культури молодших школярів.

Формулювання критеріїв і методика досягнення показників сформованості основ патріотичної культури у молодших школярів в умовах історико-літературного музею описані в §2.3.

Спираючись на існуючі в педагогічній науці результати науково-методичних досліджень з проблем діагностики результатів освітнього процесу, були розроблені спеціальні критерії для діагностики досягнення цілей патріотичного виховання та дидактичних завдань по формуванню основ патріотичної культури молодших школярів в умовах історико-літературного музею. Ці критерії були виділені нами відповідно трьох блоків, що створюють патріотичну культуру – когнітивному, ціннісному, поведінковому. Виразність критеріїв визначалася на основі виконання тестових завдань (по 10 бальній шкалі) і характеризувалася трьома рівнями: низький, середній і високий.

На основі виділених критеріїв і рівнів були визначені конкретні показники для кожного рівня сформованості основ патріотичної культури у молодших школярів. Розробки даного параграфа дозволили провести діагностику результативності впровадження авторської Програми як інтерпретації побудованої дидактичної моделі по формуванню основ патріотичної культури у молодших школярів в умовах історико-літературного музею, в тому числі і за допомогою музейних засобів і технологій.

В рамках педагогічного експерименту було встановлено результативність запропонованої дидактичної моделі та її інтерпретації – авторської Програми – використовуваних в рамках освітнього процесу в умовах історико-літературного музею (§ 2.4).

В рамках формувального експерименту, було обґрунтовано, що запропонована дидактична модель формування основ патріотичної культури

у молодших школярів в умовах історико-літературного музею є результативною і активізує інтерес школярів до історії рідного краю та країни за рахунок емоційного освоєння історико-героїчних знань, історичних фактів і подій, що мають патріотичне забарвлення. До кінця експерименту в експериментальній групі збільшилося за всіма критеріями число школярів з високим і середнім рівнем сформованості основ патріотичної культури.

Число учнів з високим рівнем патріотичної культури збільшилося в експериментальній групі на 13,3%, а в контрольній – на 2%; із середнім – на 17,8% в експериментальній групі і на 2% – у контрольній; з низьким зменшилося на 31,1% в експериментальній групі і в контрольній - на 0,8%. Підсумкові результати формуального експерименту були підтверджені за допомогою методів математичної статистики.

ВИСНОВКИ

Вирішені в ході дослідження завдання, а так же отримані теоретичні та експериментальні дані, що підтверджують висунуту гіпотезу дослідження, дозволили зробити ряд узагальнюючих висновків.

Патріотичну культуру доцільно визначати як частину загальної культури особистості, що представляє собою інтегративну форму розвитку патріотичних якостей особистості за допомогою формування і розвитку базових складових, як мінімум, трьох компонентів: (1) когнітивного (збережені в пам'яті знань патріотичного змісту); (2) ціннісного (сприйняття Батьківщини і пов'язаних з нею понять і фактів як цінності) і (3) поведінкового (діяльнісного) – прояв в конкретних вчинках і справах патріотичної відповідальності і турботи.

Значущою характеристикою цієї структури є спрямованість суб'єкта на участь в безпосередній патріотичній діяльності. При цьому патріотичні знання, цінності, норми складають ядро патріотичної культури, стабільну частину якої визначають поведінкові прояви і діяльні сценарії особистості.

Оскільки основи культури формуються в дитячому віці, то, відповідно, завдання формування базису патріотичної культури є метою, яка повинна охопити весь освітній процес, пронизуючи все його структури, інтегруючи освітній процес і позаурочну діяльність, а також різноманітні види діяльності школяра.

Базою для формування основ патріотичної культури у молодших школярів, на наш погляд, виступає осмислення не лише історико-патріотичних знань і літературно-патріотичних знань про Батьківщину, її символи і героїчні сторінки історії, звичаї і народну творчість, фольклор, а й про історію рідного краю – малої Батьківщини. При цьому особливу роль в цьому процесі відіграє історико-літературний музей як сильний засіб емоційного заряджання цільової аудиторії і оптимальне місце для осмислення досліджуваного матеріалу за допомогою експозицій і музейних технологій. За допомогою всіх перерахованих можливостей, на наш погляд, і

формуються основи патріотичної культури молодшого школяра, відбувається результативне залучення школяра в найрізноманітніші форми творчої педагогічної і комунікаційної діяльності.

Розроблена дидактична модель формування основ патріотичної культури молодших школярів на основі засобів історико-літературного музею є ідейною основою для безлічі різноманітних її інтерпретацій, способів реалізації ідей і цілей ряду державних Програм патріотичного виховання, наприклад, у вигляді авторських програм або освітніх ресурсів, в тому числі і Інтернет-ресурсів, що враховують вікові особливості цільової аудиторії, регіональні особливості, спрямованість патріотично орієнтованих заходів.

Змістовний компонент дидактичної моделі включав в себе три напрямки, виконаних у формі самостійних модулів: 1) Ціннісно-мотиваційний модуль – формування історичних уявлень через залучення дітей до яскравих, емоційно забарвлених історичних образів; 2) Проектно-дослідницький модуль – включення школярів в активну свідому діяльність і самостійний пошук історико-патріотичної інформації; 3) Третій модуль – рефлексія – формування усвідомленого ставлення до ціннісно-нормативного світу культури, яке досягається на основі ціннісно-сміслової рефлексії, як результату соціальної активності і суспільно значимої діяльності школяра в умовах музею.

Проведений формувальний експеримент дозволив обґрунтувати педагогічні умови, спрямовані на забезпечення формування історичної культури учнів. Основними умовами є:

- організація культурно-освітніх, пізнавальних, комунікативних, творчих, дослідницьких форм роботи, що спираються на інтерактивні, ігрові та освітні технології музейної педагогіки і впливають на емоційну сферу дитини, в результаті чого вона емоційно освоює історичні факти і літературні образи ;

- вибір культурних та історико-літературних об'єктів і видів діяльності, характерних для даного дитячого віку, а також можливості участі дитини в дослідницькій діяльності, в заходах творчої, пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної та культурно-патріотичної спрямованості в умовах історико-літературного музею;

- творче застосування інтерактивних технологій, засобів і методів музейної педагогіки, що забезпечують поглиблення і розвиток історико-патріотичних знань через засвоєння дитиною нових соціальних ролей;

- формування мотивації через проектно-дослідницьку діяльність, що закладає основу для діяльності патріотичного характеру;

- забезпечення наступності формування основ патріотичної культури у молодших школярів в рамках навчально-виховної та позанавчальної діяльності в умовах музею;

- залучення батьків до процесу формування основ патріотичної культури молодших школярів через спільне відвідування музею та участь в дослідницьких проектах.

Результати діагностики експериментальної і контрольної груп до і після проведення експерименту показують, що розроблена модель і її інтерпретація у вигляді авторської Програми, сприяли засвоєнню ціннісних орієнтирів і формуванню у молодших школярів основ патріотичної культури, що говорить про результативність використовуваних технологій і засобів Історико-літературного музею для формування основ патріотичної культури у дітей молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієвська, М.О. (2016). Формування світогляду дитини засобами живопису. В *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи: IV науково-практична конференція, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 27–28 вересня* (с. 12–15). Київ: ТОВ «КАПІТАЛДРУК».
2. Антонова, Н. (2014). Реалізація соціальних функцій музею в роботі з дітьми: організація вільного часу. *Волинський музейний вісник*, 6, 77–82.
3. Антошкіна Л., Гадинко, О., Красовська, Г., Сигеда П., Сухомлинов О. (2010). *Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу*. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток» ЛТД.
4. Арабаджієв, Д. Ю., Богомолова, Н. М., Мальований, М. М. (2014). Феномен громадянської ідентичності у свідомості та соціальній активності учнівської молоді (регіональний аспект, потенційний контекст – хортинг). *Теорія і методика хортингу : збірник наукових праць Інституту проблем виховання НАПН України*. Вип. 2. С. 8–13.
5. Арабаджієв, Д.Ю. (2015). Дискурс формування громадянської ідентичності родових суб'єктів освітнього простору як детермінанта розвитку громадянськості на регіональному рівні в Україні. (Ред.) *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада*. (с.326-338). Одеса: Гельветика.
6. Ариарский, М. А. (2008). Социально-культурная деятельность как предмет научного осмысления: *Арт-студия «Концерт»*, 792 с.
7. Бабакіна, О. О. Вивчення стану сформованості і громадянськості майбутнього вчителя в сучасних педагогічних ВНЗ // *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2010. Випуск 49. С. 12–15.
8. Барб-Галль, Ф. (2014). *Як розмовляти з дітьми про мистецтво* (пер. з франц. Софії Рябчук). Львів: Видавництво Старого Лева.
9. Барвіцька, Г. К., Попова М. А. (2016). «Музейна планета» як інноваційний аспект розвитку музейної педагогіки. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи: IV науково-практична конференція, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 27–28 вересня* (с. 15–20). Київ: ТОВ «КАПІТАЛДРУК».
10. Безпалько, О. В. (2007). Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. (Автореф. дис. докт. пед. наук). Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, Луганськ.

11. Бекетова, В.М. (2016). Предметний світ школи: виставка на основі музейної колекції. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи: IV науково-практична конференція, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 27–28 вересня* (с. 20–23). Київ: ТОВ «КАПІТАЛДРУК».
12. Берізка. (2014). *Музейна педагогіка як чинник інтеркультурного виховання*. URL: http://berizka.zp.ua/articles/18/muzeyna_pedagogika.html
13. Бех І.Д. (2016). *Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірка наукових праць Інституту проблем виховання НАПН України*. 20, (Кн. 1)
14. Бех, І. Д. (2012). *Особистість у просторі духовного розвитку: навчальний посібник*. Київ: Академвидав.
15. Бех, І.Д. (2006). *Виховання особистості: Сходження до духовності*. К: Либідь.
16. Бех, І.Д. (2015). *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. Чернівці: Букрек, 640 с.
17. Богомолова, Н. М. (2014а). *Формування громадянина в системі загальноосвітніх навчальних закладів в умовах розвитку громадянського суспільства в Україні. Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації : тези доповідей*. (С. 43–44). Ніжин. НДУ ім. М. Гоголя.
18. Богомолова, Н. М. (2014b). *Формування громадянина в системі загальноосвітніх навчальних закладів в умовах розвитку громадянського суспільства в Україні. Наукові записки Ніжинського державного університету імені М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, 4, 76–80.
19. Боришевський, М. (1997). *Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості. Цінності освіти виховання. Науковометодичний збірник*. Київ. 21–25.
20. Бушнєв, Ю. С. (2014). *Громадянськість як інтегральна якість особистості: філософсько-педагогічні запити. Теоретичні питання культури, освіти та виховання. Збірник наукових праць КНЛУ*. 50, 45–49.
21. Вайнберг, Т. Б., & Хавіна, С. Я. (2014). *Музейна педагогіка – перспективний напрям у сучасній системі національної освіти. Вивчаємо українську мову та літературу*, 2, 2–7.
22. Вакулишин, С.М., Дудар, О.В., & Клименко, О.І. (2012). *Новації в музейній педагогіці. Як зробити сучасний шкільний музей «живим»?*

- Документальне оформлення діяльності шкільного музею. *Довідник класного керівника*, 7, 79.
23. Ващенко, Г. (1994). Виховний ідеал. Полтава : *Полтавський вісник*, 190 с.
 24. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (Ред.) 2005. Київ, Ірпінь: ВТФ Перун.
 25. *Великий тлумачний словник української мови* (з дод. Допов. Та СД) уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
 26. Вербицька, П.В. (2010). *Теоретико–методичні основи громадянського виховання учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах*. (Дис. докт. пед. наук). Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, Київ.
 27. Вербицька, П.В. (2017). Музей як комунікативний та освітній простір. Львів: Льв. політехніка.
 28. Волошин, С. (2018). *Музейна педагогіка в початковій школі: методичні рекомендації до спецкурсу*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
 29. Выготский, Л. С. (1991). *Воображение и творчество в детском возрасте*. Москва, С. 245–246.
 30. Гончаренко, С.У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь
 31. Горська, Н. Д. (2016). Проблеми популяризації музейних педагогічних заходів сучасного українського музею. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи: IV науково-практична конференція, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник*, 27–28 жовтня (с. 41–43). Київ: ТОВ «КАПІТАЛДРУК».
 32. Грива, О. А. (2004). Соціально-педагогічна модель формування толерантності у дітей та молоді в полікультурному суспільстві. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірка наукових праць*. Кн. 1. 46 - 52. Київ-Житомир: ЖДУ.
 33. Гурин, О. (2011). Школа і музей: працюємо разом. *Мистецтво та освіта*, 2, 27–28.
 34. Дерев'янко, Н.П. (2004). *Теоретичні засади формування громадянської культури учнів загальноосвітньої школи*. (Автор. дис. канд. пед. наук). Луганський національний педагогічний університет імені Т. Шевченка, Луганськ.

- 35.Діденко, Н. (2014). Сучасний підхід до використання потенціалу музейної педагогіки в позакласній роботі з української мови у профільній школі.*Українська мова і література в школах України*, 11, 7–9.
- 36.Дробна, Н. (2011). Технології музейної педагогіки. *Директор школи. Шкільний світ*, 9, 24–25.
- 37.Дудар, О. В. (2013). Що означає бути українцем? *Музейна педагогіка – як джерело нових можливостей для патріотичного виховання: методичні діалоги*, 9, 7–9
- 38.Ильин, И.А. (2006). *Путь духовного обновления*. Москва, С. 28–30.
- 39.Ігнатенко П. (1995). Громадянське виховання учнів засобами українського народознавства. Українське народознавство і проблеми виховання учнів. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Івано-Франківськ. 10-12 жовтня 1995 р. Ч. I*. 22-24.
- 40.Караманов, О. В. (2005). Шкільний музей як джерело культурного матеріалу для забезпечення навчально-виховного процесу. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*, 20, 185–192
- 41.Караманов, О. В. (2012). Музейна педагогіка в контексті багатокультурного середовища в Україні. *Шлях освіти*, 2, 8–11.
- 42.Кендзьор, П. І. (2004). *Інноваційні форми організації громадянського виховання старшокласників у позакласній роботі*. (Автор. дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, Київ.
- 43.Кендзьор, П.І. (2017). *Полікультурне виховання учнів у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу (теорія і методика)*. (Дис. докт. пед. наук). Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, Київ.
- 44.Кириченко, В. І. (Ред.), Єжова, О. О., Нечерда, В. Б., Тарасова, Т. В., & Хомич, О. Л. (2016). *Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу*: монографія. Тернопіль: Терно-Граф.
- 45.Концепції підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні (2018)
- 46.Концепція національно- патріотичного виховання в системі освіти України №1038 (2019).
- 47.Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, №988. (2016).
- 48.Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. №710-р. (2018).

- 49.Кошоп О.Ф. (2005). *Громадянське виховання старшокласників у процесі історико-краєзнавчої діяльності*. (Дис. канд. пед. наук). Херсонський державний університет. Херсон.
- 50.Кравчук, Л. В. (2010). Музейна педагогіка як нова галузь педагогічної науки. URL:
http://www.ippo.org.ua/files/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%86_%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%9D%D0%98_2010/1122/2.doc
- 51.Кукса, Н. В. (2013). Основні напрямки музейної педагогіки: учнівські історико-краєзнавчі конференції (з досвіду роботи Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»). *Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства: Дев'ятнадцяті Сумцовські читання*, Харків, 18 квітня (с. 160–166). Харків: Майдан
- 52.Літературно-Просвітницький журнал «Буковинська ластівка» №1–2, 3–4. (2019). Чернівці: Чернівецьке обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка.
- 53.Лола, В. (2005). Проблеми виховання людини і громадянина в контексті європейської інтеграції України. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України. Матеріали регіональної науково-практичної конференції*. Донецьк: ДРІДУ НАДУ, 138–140.
- 54.Лучко, Л. Л. (2009). Музейно-педагогічні програми з естетичного виховання дитячої аудиторії. *Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі*, 11, 515–523.
- 55.Мазурик, З., & Аартс, Г. (Упоряд.). (2009). *Музей: менеджмент і освітня діяльність*. Львів: Літопис.
- 56.Мальований М.М., Богомоллова Н.М. (2016b). Міжкультурні відносини як сфера формування особистості громадянина. *Психологія та педагогіка: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень: зб. тез. за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса.16-17 вересня. с.42-45.
- 57.Мілютіна, О. (2011). Полікультурна освіта молоді шкільного віку: європейський підхід. *Порівняльно-педагогічні студії*. 3-4. 33-41.
- 58.Мінакова, Н. Г. (2016). Інтегруюча роль шкільного музею у навчально-виховному процесі. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи: IV науково-практична конференція*,

- Національний КиєвоПечерський історико-культурний заповідник, 27–28 вересня (с. 55–58). Київ: ТОВ «КАПІТАЛДРУК»*
- 59.Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи: IV науковопрактична конференція, Національний Києво-Печерський історикокультурний заповідник, 27–28 вересня (с. 78–83). Київ: ТОВ «КАПІТАЛДРУК». Удовиченко, І. В. (2017). *Музейна педагогіка: теорія і практика*. Київ: Логос.
 - 60.Нагорна, Л. (2012). Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії/*Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України.
 - 61.Наказ Міністерства освіти і науки України: Про затвердження положень про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійнотехнічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. №1195. (2014). URL; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14>
 - 62.Наказ Міністерства освіти і науки України: Про підсумки проведення огляду музеїв при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійнотехнічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. №987. (2019). <https://deponms.carpathia.gov.ua/uploads/PDF/987-Pro-pidsumkiprovedenna-ogladu-muzeiv.pdf> 446
 - 63.Наказ МОН України: Про затвердження положень про музеї придошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійнотехнічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. №1195. (2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14>
 - 64.Національний науково-природничий музей. (nd). URL: <http://www.primetour.ua/uk/excursions/museum/Natsionalnyi-nauchno-prirodovedcheskiy-muzey.html>
 - 65.Никандров, Н.Д (1998). Духовные ценности и воспитание человека. *Педагогика*. С. 3–8.
 - 66.Нікітіна, Н.П. (2004). Громадянська позиція особистості в системі громадянського виховання. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: збірка наукових праць Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 21,156-161. Харків: Г. С. Прокопенко.
 - 67.Олексенко, Т. Д. (2012). Музейна педагогіка як складова компетентності вчителя сучасної школи. URL: <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php?f=41&t=1447>

68. *Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях: методичний посібник.* (2018). (Ред.). Київ - Кропивницький: Імекс-ЛТД.
69. Павленко, М.А. (2015). *Формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки.* (Дис. канд. пед. наук). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків.
70. Павленко, Ю. (2005). Педагогічні погляди В. О. Сухомлинського на зміст і значення музейної роботи у навчальному закладі. *Імідж сучасного педагога*, 1–2, 15–16.
71. Панченко, А. (2015). Музейна педагогіка: упровадження її елементів у реалізацію завдань сучасної школи. *Директор школи*, 2, 42–46.
72. Пиаже, Ж. (2003). *Психологія ребенка*: Питер, 160 с.
73. Пірен, М.І. (2013) *Політико-управлінська еліта України : соціо-психологічний аналіз : монографія.* Чернівці: Чернівецький нац. ун-т., 424 с.
74. Пометун О. І. (2005). Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 23, 8-20.
75. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. №988-р. (2016).
76. Різник, Л. Л. (2010). Реалізація концепції виховання громадянина за спадщиною В. О. Сухомлинського та О. А. Захаренка у сучасній школі. *Педагогічний вісник*, 3, 46–48.
77. Розлуцька, Г. М. (2006). *Зміст шкільних підручників як актор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919 - 1939 рр.)* (Автор. Дис. канд. пед. наук). Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир.
78. Саух, П.Ю. (2011). Модель полікультурної освіти як соціальної інновації в контексті реальних процесів міжкультурної взаємодії. *Креативна педагогіка*. 4, 35-43.
79. Селевко, Г.К. (1998). *Современные образовательные технологии: Учебное пособие.* Москва, С. 106–107.
80. Степико, М. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування.* Київ: НІСД.
81. Сулаєва, І. (2012). Шкільний музей як форма додаткової освіти. *Школа*, 12, 52–53.

- 82.Сухомлинська, О. В. (2015). Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого – до нових акцентів і наголосів. *Педагогіка і психологія*. 2 (87), 5-13.
- 83.Ткачов, С. І. (2009). Громадянська освіта і громадянське виховання: історія та сучасність. Харків: ТОВ «ЕДЕНА».
- 84.Толкачова, А.С. (2014). *Формування комунікативної компетентності учнів молодшого шкільного віку у позаурочній діяльності шкіл інтернатів*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Луганськ.
- 85.Удовиченко, І. В. (2016). *Урок-екскурсія як одна з форм музейної педагогіки*.
- 86.*Формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (констатувальний етап дослідження): науково-методичний посібник*. (2017). (Ред.) Черкаси: ЧОПОПП.
- 87.Харсун, О. В. (2016). Музейна педагогіка: освітня робота з дітьми різних вікових груп. *Основні напрями розвитку педагогічної науки* (с. 114–116). Харків.
- 88.Черкач, Н., & Стратій, П. (1998). *Перша українська гімназія на Буковині*. Вижниця.
- 89.Черничко, А. (2014). Унікальна методика музейної педагогіки. *Сучасна школа України*, 12, 67–87.
- 90.Чернуха, Н.М. (2007). *Інтеграція виховних соціальних впливів суспільства у формуванні громадянськості учнівської молоді*. (Автор. дис. док. пед. наук. Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, Луганськ.
- 91.Шапаренко, О. В. (2008). *Формування громадянськості в умовах соціокультурних трансформацій українського суспільства*. (Автор. дис. канд. филос. наук). Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Харків.
- 92.Ягупов, В. В. (2002). *Педагогіка: навчальний посібник*. Київ: Либідь.
- 93.Nathanson, Stephen. *Patriotism, Morality and Peace*, Lanham: Rowman & Littlefield. 1993.- С.34-35.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1.

**Взаємозв'язку понять «Патріотизм» «Патріотична культура»
«Патріотичне виховання» (аналіз деяких визначень зазначених понять)**

<i>Поняття</i>	<i>Складові змісту поняття</i>	<i>Конкретний огляд і визначення поняття</i>	<i>Примітка Що важливо врахувати для нашого дослідження</i>
патріотизм	- любов до Батьківщини; - любов до малої батьківщини і повага до старшого покоління; - діяльність на благо Вітчизни; - служіння на благо Вітчизни; - повага до національних символів, до державної влади; - піднесено-емоційний стан, викликаний художньо-графічними, історичними та літературними творами патріотичного змісту; - гордість за свою Вітчизну, історію і досягнення; - ідеологія; - частина патріотичної культури людини;	Любов до добра і слави вітчизни, бажання сприяти їм у всіх відносинах.	Любов - емоційне ставлення
		Чітке усвідомлення своїх обов'язків по відношенню до батьківщини і вірне їх виконання, що утворює чеснота патріотизму.	Обов'язки – прояв у діяльності
		Емоційне ставлення, знання і повага до національних символів; почуття усвідомленої приналежності до громадянської спільності.	Усвідомленість (рефлексія)
		Піднесено-емоційний стан особистості, духовно-творчий акт уявного піднесення	Емоційне ставлення
		Набуття батьківщини має бути пережито кожною людиною самотійно і самотньо. Ніхто не може наказати іншій людині любов до батьківщини – ні вихователі, ні друзі, ні	Самобутність, самотійність (звідси - творчі проекти)

		громадська думка, ні державна влада.	
Патріотична культура	- частина загальної культури людини; - результат освітнього процесу, спрямованого на розвиток патріотизму - результат патріотичного виховання; - результат стійких знань історико-героїчного і літературно-патріотичного змісту та традицій Вітчизни; - включає як мінімум 3 компоненти - когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий; <i>Компоненти ПК включають:</i> - стійкі знання історичних фактів і дат, досягнень і перемог, героїв своєї Батьківщини; - знання національних традицій і повага до традицій народів, що населяють Батьківщину.	Сукупність стійких компонентів патріотичної свідомості, традицій, орієнтацій і поведінки, яка містить такі характеристики патріотичного поведінки, як «рівень включеності» в діяльність патріотичних інститутів і організацій, і безпосередню участь у практичній діяльності.	Склад патріотичної культури – стійкі компоненти патріотичної свідомості і прояв цієї свідомості в поведінці
		Патріотична культура визначається як структура стабільних компонентів патріотичної свідомості, в які входять образи, уявлення, переконання і поведінковий компонент – стереотипи дії, поведінкові сценарії. Значущою характеристикою цієї структури є спрямованість суб'єкта на участь в безпосередній патріотичної діяльності.	Стійкі компоненти патріотичної свідомості як склад патріотичної культури і прояв цієї свідомості в поведінці - патріотичної діяльності
Патріотичне виховання	- систематична виховна діяльність, результатом якої є патріотизм; - розвиток соціально-значущих цінностей і почуття громадянськості; - процес, спрямований на розвиток патріотичної свідомості; - освітній процес	Патріотичне виховання - це формування і розвиток соціально-значущих цінностей, почуття громадянського обов'язку в процесі навчання і виховання в освітніх установах	Соціально-значущі цінності і почуття громадянського обов'язку
		Патріотичне виховання -	систематична

	формування патріотичної культури	це систематична і цілеспрямована діяльність державних органів і громадських організацій щодо формування у громадян високої патріотичної свідомості, почуття вірності своїй Вітчизні, готовності до виконання громадянського обов'язку	діяльність
--	----------------------------------	---	------------

Таблиця 2

АВТОРСЬКА ПРОГРАМА

Місяць	Форма та назва заходу	Короткий опис
ВЕРЕСЕНЬ	<i>Екскурсія «Знайомтеся, музей!»</i>	В екскурсії розповідається про краєзнавчий музей, про те, для чого потрібні музеї та як виник Краєзнавчий музей. Екскурсія супроводжується демонстрацією спеціально підготовлених предметів та матеріалів: карти міста, папірус, костюмовані ляльки, фотографії тощо.
ЖОВТЕНЬ	<i>Ігрове інтерактивне заняття «Таємниці українського Села»</i>	Діти познайомляться з історією села, побутом селян, які жили в давнину, візьмуть участь в іграх і розвагах. На занятті читають вірші, співають пісні.
ЛИСТОПАД	<i>Костюмовані, музичні, інтерактивні заняття з розширеною ігровою та музичною частинами в екскурсії «День народження в музеї»</i>	В ігровій частині програми активно задіяні дорослі родичі та батьки іменинників, що створює теплу, домашньому затишну атмосферу свята. Винуватці урочистостей нагороджуються пам'ятними дипломами. За солодким частуванням учні дізнаються про старовинні традиції проведення дня народження
	<i>Квест-екскурсія</i>	Подорож без традиційних екскурсоводів з пошуками та пригодами. Це занурення в атмосферу часу, переміщення місцевістю, в процесі проходження якої історичні реалії чергуються із захоплюючими загадками та головоломками
ГРУДЕНЬ	<i>Інтерактивна подорож станціями</i>	Центральне місце у заняття-подорожі займає тема людини та її життя. Команда молодших школярів поділяється на екіпажі. Усередині кожного екіпажу обов'язки розподіляються в такий спосіб:

		військовий, офіцер, жінка, фотограф, поет тощо.
СІЧЕНЬ	<i>Заняття присвячені гербу міста.</i>	На першому етапі школярів знайомлять із гербом рідного міста. Розкривають сенс символічного зображення на гербі свого міста та зв'язок з історичним минулим свого міста. Другий етап - школярам дається завдання на тему "Символіка герба міста" у формі дослідження. Школярі знаходять матеріал про історію герба та його символіку
ЛЮТИЙ	<i>Музейна екскурсія з елементами гри «Розваги та забави наших предків»</i>	Ігрова екскурсія, в ході якої відбувається знайомство із розвагами наших далеких предків. До гри молодші школярі вивчають прислів'я, приказки, загадки та беруть участь у вікторині
БЕРЕЗЕНЬ	<i>Заняття-бесіда «Майстерня юних художників»</i>	Читання казок. Творчі заняття. Перегляд мультиплікаційних фільмів
КВІТЕНЬ	<i>Літературна вітальня для молодших школярів та їхніх батьків</i>	Театралізована вистава за казками українських письменників
ТРАВЕНЬ	<i>Фестиваль українського народного костюму «Зустрічаємо по одягу»</i>	У ході заняття діти знайомляться з народним костюмом (вишиванкою, шароварами) традиціями його носіння та виготовлення. Молодші школярі одягають ляльок у різний народний одяг. Грають у ігри

Таблиця 3

Методи навчання та форми роботи в музеї, що застосовуються в освітньому процесі, спрямованому на формування основ патріотичної культури у молодших школярів в умовах історико-літературного музею

МОДУЛЬ	ЦІЛІ МОДУЛЯ	ДИДАКТИЧНІ І ЗАВДАННЯ	МЕТОДИ	ФОРМИ РОБОТИ В МУЗЕЇ
<i>Модуль 1. «Історико-теоретичні знання»</i>	✓ Сформувати стійкі патріотичні знання про Вітчизну і малу Батьківщину; ✓ Розвинути основи патріотичної самосвідомості на основі почуття приналежності – «Наше».	✓ Знати основні історичні події, дати, факти і вміння відтворювати ці історичні знання; ✓ Знати інформацію про історичні об'єкти рідного краю і вміння впізнавати їх.	Рольова гра, Бесіда, дидактична гра	Екскурсія; інтерактивна екскурсія; музейний кінолекторій; театралізована екскурсія; Історична реконструкція балу; квест; музейний урок
<i>Модуль 2. «Ціннісно-емоційний»</i>	✓ Сформувати знання дитячих літературних творів, створених на малій Батьківщині, як наслідок, розвинути почуття гордості за малу батьківщину.	✓ Ознайомити молодших школярів з дитячим літературною творчістю поетів/письменників рідного краю	Бесіда, дискусія, вікторина	Екскурсія, літературний квест
<i>Модуль 3. «Проектно-дослідницький»</i>	✓ Забезпечити стійкість отриманих знань на основі свого особистого досвіду і своєї сім'ї; ✓ Забезпечувати саморозвиток молодшого школяра.	✓ Знати інформацію про історичні об'єкти рідного краю і вміння впізнавати їх на художньо-графічних об'єктах і в літературних творах; ✓ Вміти аналізувати історико-патріотичну інформацію.	Бесіда, дискусія, вікторина	Інтерактивне музейне заняття, квест, театралізована вистава

Модуль 4. «Підсумково- узагальнюючий»	✓ Забезпечува ти саморозвиток молодшого школяра на основі свого особистого досвіду, досвіду своїх предків і своєї сім'ї.	✓ Перевірити сформованість у школяра ціннісного ставлення до своїх предків, історії своєї сім'ї за допомогою виконання і захисту досліджень, проекту історико- патріотичного змісту на основі матеріалу різної характеру – текстів, фотографій та репродукцій.	Метод проектів (використанн я направлено на дослідження за темами занять: «Генеалогічн е древо моєї сім'ї», «Сімейний архів», "Сімейний альбом»); Бесіда і дискусія	Музейний урок

Додаток Б**МАТЕРІАЛИ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ПРИ АНКЕТУВАННІ**

Анкета 1. (для вчителів, вихователів, екскурсоводів, музейних працівників)

Шановні колеги!

В рамках реалізації ряду Державних програм з патріотичного виховання, що реалізуються в нашій країні сьогодні, нами проводиться науково-методичне дослідження проблем по даному напрямку. Результатом цього дослідження повинні стати спеціальні методики для роботи з дітьми молодшого шкільного віку, що сприяють не тільки патріотичному вихованню підростаючого покоління в нашій країні, а й спрямовані на розвиток у даної категорії школярів патріотизму і основ патріотичної культури як частини загальної культури особистості школяра – майбутнього громадянина України.

Заздалегідь дякуємо Вам за відповіді на питання з нижченаведеної таблиці.

ПИТАННЯ	ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ	ВІДПОВІДЬ
1. Патріотичне виховання майбутнього громадянина України – наскільки актуальний цей напрямок сьогодні?	1. Дуже актуальний в сучасних умовах трансформації загальнолюдських цінностей; 2. Актуальність визначається рядом спеціальних програм уряду по патріотичному вихованню; 3. Актуальність визначається всередині сім'ї – батьками. 4. Діти самі повинні визначати для себе цю актуальність.	(А) 1 (Б) 2 (у) 3 (Г) 4 (Д) 1, 2, 3 (Е) 1, 4 (Ж) інше
2. Чи на достатньому рівні патріотичне виховання здійснюється в новій українській школі?	1. Так 2. Ні	(А) 1 (Б) 2
3. На Ваш погляд «патріотизм» і «патріотична культура» означають одне і те ж?	1. Так, це синоніми 2. Ні, це два різних поняття, які необхідно розрізняти, щоб грамотно здійснювати патріотичне виховання підростаючого покоління	(А) 1 (Б) 2 (В) 3

	3. Важко відповісти	
4. На Ваш погляд «герой» і «патріот» означають одне і те ж?	1. Так, це синоніми. 2. Ні, це два різних поняття. 3. Не кожен патріот може бути героєм. 4. Важко відповісти	(А) 1 (Б) 2 (у) 3 (Г) 4
5. Патріотизм - це:	1. Любов до малої батьківщини і сім'ї, народної культури. 2. Розвиток патріотичних почуттів і виховання героя. 3. Формування основ патріотичної культури. 4. Почуття любові і відданості до народної культури і традицій, сім'ї та Батьківщини. 5. Готовність служити Батьківщині своєю працею і захищати її інтереси. 6. Готовність зробити подвиг заради Батьківщини	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) 5 (Е) 6 (Ж) інше (З) всі
6. Соціальне почуття, змістом якого є любов до Батьківщини, сім'ї, народу, служіння їм своєю працею і готовність пожертвувати своїми інтересами заради Батьківщини.	1. Патріотизм 2. Патріотична культура	(А) 1 (Б) 2 (В) інше
7. Сукупність стійких компонентів патріотичної свідомості, традицій, орієнтацій і поведінки, яка містить такі характеристики патріотичного поведінки, як «рівень включеності» в діяльність патріотичних інститутів і організацій, і безпосередню участь у практичній діяльності.	1. Патріотизм 2. Патріотична культура	(А) 1 (Б) 2 (В) інше
8. Патріотична свідомість дії або високий рівень патріотичної свідомості і патріотичного ставлення	1. Патріотизм 2. Патріотична культура	(А) 1 (Б) 2 (В) інше

людини до дійсності на основі системи наукових знань – це:		
9. Мета патріотичного виховання - це:	1. Виховання патріота. 2. Розвиток патріотичних почуттів і виховання героя. 3. Формування основ патріотичної культури. 4. Виховання майбутнього громадянина, який любить свою сім'ю і батьківщину, відданого Батьківщині, готового служити їй своєю працею і захищати її інтереси.	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) інше (Е) всі
10. Патріотичне виховання - це процес:	1. Виховання патріота. 2. Розвитку патріотичних почуттів і виховання героя. 3. Взаємодії дорослих (вчителів, батьків, вихователів) і вихованців, спрямований на розвиток патріотичних почуттів, формування патріотичних переконань і стійких норм патріотичної поведінки. 4. Виховання майбутнього громадянина, який любить свою сім'ю і батьківщину, відданого Батьківщині, готового служити їй своєю працею і захищати її інтереси.	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) 3,4 (Е) 2, 4 (Ж) всі
11. Що включають в себе основи патріотичної культури?	1. Знання історичних фактів і подій. 2. Знання символіки Вітчизни (гімн, прапор, герб). 3. Знання історії Вітчизни і малої батьківщини. 4. Любов до Батьківщини, ближнього, сім'ї, народу. 5. Поштиві ставлення до народних традицій і культури. 6. Гордість за героїв і досягнення свого народу.	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) 5 (Е) 6 (Ж) 7 (З) 3,4 (І) 3,4,5,6,7 (К) 1,2,3,7 (Л) 3,4,6 (М) 1,5,6 (Н) все

	7. Діяльність патріотичної спрямованості.	
12. Активна цілеспрямована взаємодія вчителя з учнями для досягнення навчальних цілей, що мають патріотичну складову, в результаті якого відбувається систематизоване нагромадження у школярів історико-героїчних, історико-краєзнавчих і літературних знань з патріотичним контекстом в ході освітнього процесу. В результаті чого в учнів досягається формування громадянської позиції особистості, виховується повага до культури і традицій своєї країни, формуються патріотичні уявлення, моральні почуття і якості.	1. Патріотичне виховання 2. Формування основ патріотичної культури	(А) 1 (Б) 2 (В) інше
13. Наскільки актуально проводити спеціальні додаткові заходи для формування патріотизму та / або основ патріотичної культури у молодших школярів або досить того змісту з цієї тематики, яке представлено в шкільних предметах або в позакласній роботі в школі?	1. Так, досить актуально і їх слід проводити поза школою. 2. Ні, досить розглядати питання патріотичного виховання в рамках освітнього процесу на уроках в школі. 3. У міру актуально і досить спеціальних заходів позакласної роботи та факультативних занять з краєзнавства.	(А) 1 (Б) 2 (В) 3
14. Чи достатньо того змісту по патріотичній тематиці, який представлено в шкільних предметах?	1. Так. 2. Ні. 3. Не зовсім, необхідно доповнювати з інших джерел. 4. Необхідно доповнювати змістом факультативних предметів і розважальними заходами з подальшим обговоренням під час виховної години.	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) 3, 4

15. Які шкільні предмети передбачають знайомство з патріотичною тематикою?	1. «Я досліджую світ» 2. «Літературне читання» 3. «Християнська етика» 4.«Образотворче мистецтво» 5. «Музика»	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) 5 (Е) 3, 4 (Ж) 1,2,3,4,5 (З) 1,2,4 (І) 1,4
16. Коли, враховуючи вікові особливості дитини, необхідно починати патріотичне виховання і проводити додаткові спеціальні заходи щодо формування патріотизму та / або патріотичної культури (який вік найбільш сприятливий і чому)?	1. Дошкільний вік 2. Молодший шкільний вік 3. Середній шкільний вік 4. Молодший шкільний вік	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) 1, 2, (Е) інше
17. Що саме має служити основою для формування патріотизму і / або основ патріотичної культури, наскільки значущим є знання дитиною історії (історії України, рідного краю), літератури?	1. Знання історії України 2. Знання історії рідного краю 3. Знання української літератури	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 1,2 (Д) 1,3 (Е) 2,3 (Ж) 1,2,3 (З) інше
18. З яких шкільних предметів знання і вміння впливають на формування патріотизму та / або основ патріотичної культури молодшого школяра?	1. «Я досліджую світ» 2. «Літературне читання» 3. «Християнська етика» 4.«Образотворче мистецтво» 5. «Музика»	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) 5 (Е) 3, 4 (Ж) 1,2,3,4,5 (З) 1,2,4 (І) 1,4
19. Наскільки важливим є для школяра відвідування музею для формування патріотизму та / або основ патріотичної культури?	1. Дуже важливо 2. Важливо 3. Не дуже важливо 4. Зовсім не важливо	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4
20. Чи впливають благотворно умови музею і його експозиції з артефактами на знайомство школяра з історичними,	1. Дуже впливають 2. Середньо впливають 3. Трохи впливають, доповнюючи шкільні знання 4. Зовсім не впливають,	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4

літературними чи історико-героїчними знаннями або не впливають і досить шкільного класу і сучасних технологій для їх вивчення?	досить шкільного класу і сучасних технологій	
21. На які якості особистості дитини молодшого шкільного віку слід спиратися в патріотичному вихованні?	1. Інтелектуальний розвиток 2. Емоційність сприйняття 3. Вольові характеристики 4. Ціннісні уявлення	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) 1,2 (Е) 3, 4 (Ж) 1,2,3,4 (З) 1,2,4 (І) 1,4 (К) 2,3,4 (Л) інше
22. Які сучасні технології та педагогічні засоби можуть виявитися ефективними при формуванні патріотизму і / або основ патріотичної культури у молодших школярів?	1. Ігрова діяльність. 2. Інтерактивні технології. 3. Засоби і методи музейної педагогіки. 4. Музейні експозиції. 5. Історичні реконструкції та / або квести.	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) 5 (Е) 3, 4, 5 (Ж) 1,2,3,4,5 (З) 1, 2, 3 (І) 1, 4, 5 (К) 2, 4 (Л) інше
23. На скільки важливо здійснювати патріотичне виховання школярів в партнерстві з батьками?	1. Дуже важливо 2. Важливо 3. Не дуже важливо 4. Зовсім не важливо	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4
24. Як можна залучати батьків до додаткових спеціальних заходів щодо формування патріотизму та / або основ патріотичної культури у молодших школярів?	1. Участь в історичних реконструкціях і квестах. 2. Відвідування виставок історико-героїчної тематики. 3. Організація переглядів фільмів. 4. Відвідування вистав, концертів. 5. Організація музично-літературних вечорів. 6. Регулярне відвідування краєзнавчого музею. 7. Участь в міжнародних спортивних змаганнях і заходах в якості вболівальника за українських спортсменів.	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) 5 (Е) 6 (Ж) 7 (З) всі (І) 2,3,4,5 (К) 3,4,5,6 (Л) 3, 6 (М) 1, 7 (Н) інше

25. Як можна визначити, що у дитини сформовані патріотичні установки і / або основи патріотичної культури?	1. Тестування (опитування) самої дитини. 2. Фіксування характеру її активності на патріотично орієнтованих уроках Я досліджую світ, літературного читання і по інших шкільних предметів. 3. Фіксування участі школярів патріотичних заходах. 4. Відвідування факультативів з краєзнавства та / або історії Вітчизни. 5. Відвідування патріотичних гуртків. 6. Ніяк.	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) 5 (Е) 6 (Ж) 1,2,3,4 (З) 1, 4 (І) 1, 5 (К) інше
---	---	--

Анкета 2 (для учнів 4 класів)

Шановні учні! Нам дуже важливо дізнатися вашу думку і знання з ряду питань, пов'язаних з історією нашої Батьківщини. Заздалегідь дякуємо Вам за відповіді на питання.

ПИТАННЯ	ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ	ВІДПОВІДЬ
1. Чи знаєш ти що таке батьківщина?	1. Так 2. Ні 3. Знаю, але не можу сформулювати	(А) 1 (Б) 2 (В) 3
2. Чи відрізняються за значенням слова «Батьківщина» і «родина»?	1. Так 2. Ні	(А) 1 (Б) 2
3. Країна, де людина народилася - це:	1. Батьківщина 2. Держава 3. Рідний край 4. Вітчизна	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) 1,4 (Е) не знаю
4. Територія, що має певні національні, кліматичні, культурні, історичні або політичні кордони - це:	1. Батьківщина 2. Держава 3. Рідний край 4. Країна 5. Вітчизна	(А) 1 (Б) 2, 4 (В) 3 (Г) 5
5. Символами держави є:	1. Прапор 2. Герб 3. Гімн 4. Конституція 5. Президент 6. Столиця	(А) 1,2,3 (Б) 1,2,3,4 (В) 1,2,3,4,5 (Г) 1,2,3,4,5,6
6. Столиця держави це:	1. Найдавніше місто країни 2. Найголовніше місто країни 3. Місто, де знаходиться Уряд і президент країни	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Д) важко
7. Столиця нашої Батьківщини – України - це:	1. Харків 2. Київ	(А) 1 (Б) 2 (В) 1,2
8. Якими якостями повинен володіти герой?	1. Любов до Батьківщини 2. Сміливість 3. Порядність	(А) 5 (Б) 1,2,4,5,6 (В) 2,5

	4. Сила характеру 5. Хоробрість 6. Благородство 7. Завзятість	(Г) 3,6 (Д) 4 (З) не пам'ятаю
9. Хто такий герой?	1. Людина, яка любить свою Батьківщину 2. Людина, яка робить хороші вчинки 3. Людина, яка любить свою сім'ю 4. Людина, яка може віддати своє життя на благо Батьківщини або інших людей 5. Людина, яка любить народні традиції, пісні і танці 6. Людина, яка пишається досягненнями свого народу і тим, що вона є громадянином своєї Батьківщини	(А) 1 (Б) 4 (В) 2 (Г) 3 (Д) 5 (З) не пам'ятаю
10. Кого ти можеш назвати патріотом?	1. Людина, яка любить свою Батьківщину 2. Людина, що здійснює хороші вчинки 3. Людина, яка любить свою сім'ю 4. Людина, яка може віддати своє життя на благо Батьківщини або інших людей 5. Людина, яка любить народні традиції, пісні і танці 6. Людина, яка пишається досягненнями свого народу і тим, що вона є громадянином своєї Батьківщини	(А) 1 (Б) 1, 3, 5, 6 (В) 2 (Г) 3 (Д) 4 (З) не пам'ятаю
11. Всі досягнення людства, все те корисне і красиве, що було створено людиною, а не природою – це:	1. Багатство 2. Культура 3. Цінності	(А) 2 (Б) 1 (В) 3 (З) не пам'ятаю
12. Жителі будь-якої країни, яких пов'язує один з одним	1. Товариство 2. Людство	(А) 1,3 (Б) 1

їх сьогодення, їх історія, їх культура - це:	3. Народ	(В) 3 (З) не пам'ятаю
13. Обов'язкові для всіх правила поведінки людей в суспільстві, встановлені державою – це:	1. Закони 2. Конституція 3. Біблія	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (З) не пам'ятаю
14. З якого року припинив своє існування СРСР і почалася нова історія України?	1. 1990 р 2. 1991 р 3. 1998 р 4. 2000 р	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) не пам'ятаю
15. Президент України сьогодні – це	1. В.Зеленський 2. П. Порошенко 3. Л. Кучма 4. В. Ющенко	(А) 1 (Б) 2 (В) 3 (Г) 4 (Д) не пам'ятаю

Додаток В**Аналіз результатів анкетування вчителів, вихователів, музейних працівників і батьків**

Для обґрунтування актуальності формування основ патріотичної культури у молодших школярів було проведено анкетування вчителів музейних працівників та батьків. Питання, представлені в анкеті, представляли такі напрямки:

1) Патріотичне виховання майбутнього громадянина України – наскільки актуальний цей напрямок сьогодні і на достатньому чи рівні воно здійснюється в Новій українській школі?

2) «Патріотизм» і «патріотична культура» – це синоніми чи необхідно розрізняти ці поняття, щоб грамотно здійснювати патріотичне виховання підростаючого покоління?

3) Наскільки актуально проводити спеціальні додаткові заходи для формування основ патріотичної культури у молодших школярів або досить того змісту з цієї тематики, який представлений в шкільних предметах «Я досліджую світ», «Літературне читання», факультативів «Християнська етика», «Краєзнавство» тощо?

4) Коли, враховуючи вікові особливості дитини, необхідно починати патріотичне виховання і проводити додаткові спеціальні заходи щодо формування патріотизму та / або патріотичної культури (який вік найбільш сприятливий і чому)?

5) Що саме має бути основою для формування патріотизму та / або основ патріотичної культури, наскільки значущим є знання дитиною історії (історії України, рідного краю), літератури?

6) З яких шкільних предметів знання і вміння впливають на формування патріотизму та / або основ патріотичної культури школяра?

7) Наскільки важливим є для школяра відвідування музею для формування патріотизму та / або основ патріотичної культури, і, якщо важливо – то чому?

8) Чи впливають благотворно умови музею і його експозиції з артефактами на знайомство школяра з історичними, літературними чи історико-героїчними знаннями або не впливають і досить шкільного класу і інноваційних технологій для їх вивчення?

9) На які якості особистості дитини молодшого шкільного віку слід спиратися в патріотичному вихованні?

10) Які сучасні технології та педагогічні засоби можуть виявитися ефективними при формуванні патріотизму і / або основ патріотичної культури у молодших школярів?

11) На скільки важливо здійснювати патріотичне виховання школярів в партнерстві з батьками і залучати батьків до додаткових заходів щодо формування патріотизму та / або основ патріотичної культури у молодших школярів?

12) Як можна визначити, що у дитини сформовані патріотичні установки і / або основи патріотичної культури?

Аналізуючи відповіді, можна зробити наступні висновки:

1. Актуальність проведення спеціальних заходів для формування патріотичної культури у дітей відзначили всі учасники анкетування, незалежно від того, хто вони були (вчителі, батьки, музейні працівники). При відповідях на відкриті питання анкети автори писали, що діти зараз захоплюються зарубіжними мультфільмами і фільмами, грають в Інтернет - ігри, де теж спостерігається впровадження чужих цінностей. Інформація, яку вони черпають з Інтернету, також часто позбавлена патріотичної спрямованості – тому необхідно докласти додаткових зусиль, щоб виховати з дитини патріота своєї країни.

2. З приводу віку автори анкет розділилися – батьки в основному вказували, що чим раніше – тим краще, чи не конкретизуючи вік, а вчителі та музейні працівники вказували на молодший шкільний вік як найбільш оптимальний. Свою позицію вони обґрунтовували так: в школі починається систематичне навчання дитини, і тут формування патріотизму можна теж включити як один з напрямків цієї системної діяльності. З іншого боку - дитина вже може контролювати свою увагу набагато краще, ніж в дошкільному віці, вона концентрується, у неї активно формуються інтелектуальні вміння обробляти інформацію, що є «добрим ґрунтом для засівання її зернами патріотизму» (з відповіді анкети). Крім того, в цьому віці дитина все сприймає через емоції, саме вони концентрують її увагу. Але це саме те, що потрібно для розвитку патріотизму, бо патріотизм передбачає саме емоційне, а не розумове ставлення до своєї країни.

3. При відповіді на питання цього напрямку батьки окреслювали більш широкий діапазон каналів впливу на дитину, вказуючи на необхідність випуску героїчних фільмів і мультфільмів, створення патріотично орієнтованих Інтернет-ресурсів – сайтів, онлайн-ігор. Вчителі в основному концентрувалися на значущості шкільних курсів, підкреслюючи чільну роль навчального інтегрованого предмета «Я досліджую світ» – але не сухого його викладу із зубрінням фактів, прізвищ і дат, а емоційним її проживанням, якому більше сприяють не шкільні уроки, а заняття в клубах, гуртках, походи в музей, зустрічі з ветеранами. Що стосується музейних працівників, то вони

вказували на важливість музейних програм, кажучи про те, що тут дитина не формально читає про історичні події, а може до них доторкнутись, відчутти – що підсилює сприйняття інформації (особливо у молодших школярів), яка таким чином проникає набагато глибше, ніж просто розповідь. Музейні працівники також підкреслювали, що саме освоєння історії малої Батьківщини створює патріотичний настрій, з'єднуючись потім з історією всієї Вітчизни.

4. На окремо поставлене питання про важливість музею всі опитані категорії відповіли ствердно. Більш розгорнуто відповіли музейні працівники, підкреслюючи особливу важливість в цьому контексті нових форм роботи музею з використанням квестів, вікторин, творчих завдань і проектів, при яких дитина не пасивно слухала б розповідь про події, а сама їх активно переживала, «стикаючись серцем із використанням теорій» (з відповіді на анкету).

5. На питання про способи визначення сформованості патріотичної культури респонденти підкреслювали, що: по-перше, це помітно по тому, як саме школяр слухає повідомлення, наскільки він емоційно включається при бесідах на історичні теми; по-друге, наскільки він сам активно шукає інформацію історичного характеру, робить історичні та патріотично спрямовані проекти; по-третє, наскільки він сам висловлює бажання і відвідує патріотичні клуби, бере участь в музейних акціях, історичних реконструкціях.

Таким чином, проведене анкетування показало актуальність формування основ патріотичної культури, проявило значимість в цьому контексті молодшого шкільного віку і уточнило акценти критеріїв сформованості патріотичної культури.

*Додаток Г***Список музеїв, розташованих на території Чернівецької області.**

Назва	Місцезнаходження
Літературно-меморіальний музей Юрія Федьковича	Чернівці
Меморіальний музей Володимира Івасюка	Чернівці
Музей історії та культури євреїв Буковини	Чернівці
Чернівецький краєзнавчий музей	Чернівці
Чернівецький обласний державний музей народної архітектури та побуту	Чернівці
Чернівецький художній музей	Чернівці
Музей гончарства	Коболчин
Кіцманський історичний музей	Кіцмань
Вижницький історико-краєзнавчий музей	Вижниця
Мистецько-меморіальний музей-садиба Івана Миколайчука	Чорторія
Музей бойової слави села Гвіздівці	Гвіздівці
Сокирянський історичний музей	Сокиряни
Новодністровський історичний музей	Новодністровськ
Музей-садиба Назарія Яремчука	Вижниця
Музей «Світовий центр старообрядництва»	Біла Криниця
Глибоцький районний краєзнавчий музей	Глибока
Чернівецький музей буковинської діаспори	Чернівці

Чернівецький обласний краєзнавчий музей

Чернівецький обласний художній музей

Чернівецький обласний меморіальний музей Володимира Івасюка

Музей історії євреїв Буковини

Чернівецький обласний музей народної архітектури і побуту

Музей буковинської діаспори

Природничий музей Чернівецького національного університету імені
Ю.Федьковича

Чернівецький літературно-меморіальний музей Ольги Кобилянської

Чернівецький літературно-меморіальний музей Юрія Федьковича

Музей пожежно-рятувальної справи

Музей авіації та космонавтики

Геолого-географічний музей Чернівецького національного
університету ім.Ю.Федьковича

Центр культури "Вернісаж"

*Додаток Д***Список віртуальних музеїв світу для дітей**

1. Adler Planetarium : наукові експерименти для дітей. Відеоролики на YouTube про те, як наука може бути легкою для розуміння та цікавою. Наукові невеличкі експерименти, які можна вдома повторити разом з дітьми і пояснити їм деякі наукові явища;
2. Ology : науковий веб-сайт для дітей від Американського музею природознавства;
3. Музей Енді Уорхола : на сайті опубліковані розроблені інтерактивні уроки для дітей, пов'язані з Енді Уорхолом та мистецтвом. Також рекомендації, розробки уроків, корисні ресурси для освітян;
4. Канадський музей природи : розмальовки для дітей, пов'язані з тематикою музею: динозаври, рослини, Арктика. Розмальовки можна завантажити у хорошій якості безкоштовно;
5. Дитячий музей відкриттів Сан-Хосе : музей має багато програм для дітей різного віку. Деякі програми у вільному доступі — для завантаження та виконання вдома;
6. Дитячий музей Індіанаполіса : рубрика «Музей вдома», де доступні різні майстер-класи та розмальовки для дітей;
7. Exploratorium : рубрика «Наукові закуски» — як у домашніх умовах можна творити та розуміти науку. Ряд майстер-класів, які можна виконувати вдома, використовуючи звичайні, недорогі, доступні матеріали;
8. Frist Kids : Кожне відео на сайті — окремий художній проект, який можна зробити вдома. Кожне відео супроводжується pdf-файлом з інструкцією, як той чи інший мистецький об'єкт можна виробити;
9. Дім ілюстрації : доступні уроки для завантаження та навчання малюнку олівцем;
10. iCivics : віртуальні розвиваючі та навчальні ігри (безкоштовні на період пандемії Covid-19);
11. Міжнародна асоціація дитячих музеїв : на сайті доступний посібник для дітей про Covid-19. Посібник доступний 17-ма мовами. Українською мовою посібник переклала кураторка дитячих програм Софія Рябчук: «Галактичний путівник по Коронавірусу для сміливих та цікавських дітей»;
12. Центр Кеннеді : ArtsEdge, ресурси художньої освіти, уроки для різних класів, які ознайомлюють з різними видами мистецтв, також доступні розроблені інтегровані уроки;
13. Художній музей Лагуни : рубрика «Музей вдома» — мистецькі завдання для будь-якого віку, які можна зробити вдома, а потім взяти участь у флешмобі у соцмережах;
14. Дитячий музей Лонг-Айленда : ідеї ігор для дітей;
15. «Мистецтво, як я» : створення робочого зошита з історії мистецтва для учнів початкових класів;
16. MetKids: сайт для дітей від Metropolitan Museum of Art;

17. Акваріум Монтерей Бей : ігри, розмальовки, майстер-класи, цікаві завдання для дітей, пов'язані з «жителями океанів»;
18. Національний музей Австралії : майстер-класи для сім'ї від музею «Розваги вдома»;
19. Музей Нортон Саймона : музей пропонує пакети навчальних програм, розроблені для вчителів початкової, середньої та старшої школи. А також арт-проекти для дітей — різноманітні художні проекти, пов'язані з колекцією музею для залучення у роботу дітей вдома чи в класі;
20. Rhino Palast : ігри та пізнавальна інформація для дітей (лише німецькою мовою);
21. Музей Роальда Даля : програма «Створюйте історії, як Роальд Даль»;
22. Shedd Aquarium: відео на YouTube, які дадуть відповіді на багато запитань про тварин та розповість цікаві факти про них. Програму ведуть діти та підлітки, які і задаються питаннями та шукають відповідь на них у науковців;
23. Smarthistory : навчальні програми, курси, посібники тощо з історії мистецтв для студентів, викладачів та учнів, які навчаються впродовж життя;
24. Музей Сучжоу : інтерактивні онлайн-ігри;
25. Tate Kids: сайт для дітей з іграми, вікторинами, завданнями, тестами, майстер-класами та відеороликами;
26. Open Culture Coloring Pages : 113 музейних розмальовок;
27. The Run Around: віртуальні програми та розваги для дітей від дитячих музеїв.

Віртуальні екскурсії Україною

Кращі 3Д тури по Україні

Тут можна ознайомитися з визначними пам'ятками Києва і Чернівців, а також побувати в Одеській, Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій, Черкаській та Вінницькій областях.

Тури створені професійними фотографами Google Local Guides, в арсеналі яких новітнє обладнання, надпотужні об'єктиви та швидкісні квадрокоптери.

Почати екскурсії можна, перейшовши за цим посиланням.

<https://discover.ua/virtual-tours>

Віртуальний тур українськими музеями просто неба

Тут представлені сім автентичних музеїв. Кожен з них являє собою віртуальну подорож, під час якої можна перенестися на століття назад і доторкнутися до минулого.

Мова йде про такі музеї:

- Національний музей народної архітектури та побуту в Ужгороді;
- Національний музей народної архітектури та побуту України у Пирогові;
- Музей просто неба «Мамаєва слобода»;
- Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини;
- Музей просто неба «Резиденція Бодана Хмельницького»;
- Музей народної архітектури та побуту «Шевченківський гай»;
- Музей просто неба «Запорізька січ».

Почати екскурсії можна, перейшовши за цим посиланням.

<https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/>

Віртуальна екскурсія Острозьким замком

Острозький замок розташований на вершині 20-метрового пагорба над долиною річки Вілії в районному центрі Острог Рівненської області.

Замок був побудований на місці дерев'яного укріплення зруйнованого монголо-татарами в 1241 році. Спочатку це була вежа-донжон, яка тепер називається «Вежа Мурована». Замок був резиденцією князів Острозьких. Зараз на території Острозького замку розташований Острозький краєзнавчий музей.

Почати екскурсію можна, перейшовши за цим посиланням.

<http://incognita.day.kyiv.ua/exposition>

Віртуальна екскурсія Дубенським замком

Замок в місті Дубно був зведений князем Костянтином Івановичем Острозьким в 1492 році. Укріплене місто забезпечувало військовий захист краю.

Він вибрав Дубенський замок для зберігання трофеїв, які отримав у боях з супротивниками. Це – коштовності, зброя, захисне озброєння та предмети побуту.

Почати екскурсію можна, перейшовши за цим посиланням.

<http://incognita.day.kyiv.ua/exposition>

Віртуальна екскурсія заповідником «Поле Полтавської битви»

На території заповідника «Поле Полтавської битви» в різний час відбувалися події, які докорінно змінили хід європейської історії. А саме:

епізод битви між військами великого князя литовського Вітовта і ординського хана Темір-Кутлуя,

- вирішальний бій між гетьманом Іваном Виговським і полтавським полковником Мартином Пушкарем,
- Полтавська баталія 1709 року,
- операція часів Другої світової війни «Френтік».

Почати екскурсію можна, перейшовши за цим посиланням.

<http://incognita.day.kyiv.ua/exposition>

Віртуальна екскурсія музеєм-садибою Івана Котляревського в Полтаві

У цій садибі в самому центрі Полтави народився основоположник сучасної української мови Іван Котляревський.

Саме тут він прожив усе своє життя і створив знамениту «Енеїду», п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник».

Почати екскурсію можна, перейшовши за цим посиланням.

<http://incognita.day.kyiv.ua/exposition>

Віртуальна екскурсія будинком Генерального судді Василя Кочубея

Будинок Василя Кочубея в Батурині почали будувати при першому гетьмана Лівобережної України Дем'яні Многогрішному як приміщення для Генерального Суду.

У 1700 році він перейшов у його власність, тоді ж Кочубей і переїхав туди разом зі своєю численною родиною.

Почати екскурсію можна, перейшовши за цим посиланням.

<http://incognita.day.kyiv.ua/exposition>

Віртуальна екскурсія Музеєм волинської ікони

В залах музею представлено понад сто пам'яток іконопису. Експозиція дає унікальну можливість познайомитися зі своєрідністю художньої мови і внутрішнього світу волинського малярства XVI – XVIII століть, побачити твори декількох поколінь іконописців.

Почати екскурсію можна, перейшовши за цим посиланням.

<http://incognita.day.kyiv.ua/exposition>

Віртуальна екскурсія Національним військово-історичним музеєм

Музей розпочав свою роботу в 1998 році. До його колекції увійшли експонати Київського військово-історичного музею, заснованого у 1910 році, і Музею історії військ Київського Червонопрапорного військового округу, створеного в 1967-му.

Експозиція музею охоплює історію військової справи на території України з того часу, коли в причорноморських степах жили войовничі скіфи, і до сьогодення.

Почати екскурсію можна, перейшовши за цим [посиланням](http://incognita.day.kyiv.ua/exposition).

<http://incognita.day.kyiv.ua/exposition>

Віртуальна екскурсія літературно-меморіальним музеєм Григорія Сковороди

Музей розташований в будівлі колишнього Переяславського колегіуму в місті Переяслав Київської області, яке має статус пам'ятника архітектури.

Експозиції музею присвячені його життю і творчій діяльності.

Почати екскурсію можна, перейшовши за цим [посиланням](http://incognita.day.kyiv.ua/exposition).

<http://incognita.day.kyiv.ua/exposition>

Екскурсії з молодшими школярами

